

Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь
Установа адукацыі
“Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт
інфарматыкі і радыёэлектронікі”

Кафедра беларускай і рускай моў

С. В. Ламака

БЕЛАРУСКАЯ МОВА. ПРАФЕСІЙНАЯ ЛЕКСІКА

Вучэбна-метадычны дапаможнік
для студэнтаў дзённай, завочнай і дыстанцыйнай формаў навучання

Мінск 2006

УДК 808.26(075.8)
ББК 81.411.3 я73
Л 21

Рэцэнзент:

Дацэнт кафедры беларускай і рускай моў Беларускага аграрна-тэхнічнага
універсітэта, кандыдат філалагічных навук Т.І. Грынцэвіч

Ламака С.В.

Л 21 Беларуская мова. Прафесійная лексіка: Вучэб.-метадыч. дапаможнік для студ.
дзён., завочн. і дыстанцыйн. формаў навучання. – Мн.: БДУІР, 2006. – 78 с.
ISBN 985-444-993-9

Вучэбна-метадычны дапаможнік змяшчае тэарэтычныя пытанні курса “Беларуская мова. Прафесійная лексіка”, практычныя заданні, а таксама тэсты да кожнага з раздзелаў. Разгледжаны асноўныя этапы фарміравання і развіцця беларускай мовы, сутнасць і асаблівасці навуковага і афіцыйна-справавога стыляў, асобая ўвага звернута на лексіку навуковага стылю (прафесійная лексіка спецыяльнасцей БДУІР), прыводзіцца сістэма жанраў навуковай літаратуры, а таксама разглядаюцца некаторыя праблемы беларуска-руускай інтэрферэнцыі адносна нормаў беларускага правапісу.

Дапаможнік прызначаны для студэнтаў дзённай, завочнай і дыстанцыйнай формаў навучання па ўсіх спецыяльнасцях БДУІР.

УДК 808.26(075.8)
ББК 81.411.3 я73

ISBN 985-444-993-9

© Ламака С.В., 2006
© БДУІР, 2006

ЗМЕСТ

1. Гістарычныя этапы фарміравання і развіцця беларускай мовы.....	4
1.1. Беларуская мова сярод іншых славянскіх моў	4
1.2. Этапы фарміравання і развіцця беларускай мовы.....	5
Практычныя заданні да раздзела “Гістарычныя этапы фарміравання і развіцця беларускай мовы”	10
Тэсты да раздзела “Гістарычныя этапы фарміравання і развіцця беларускай мовы”	11
2. Лексічны склад беларускай мовы	13
2.1. Лексікалогія.....	13
2.2. Лексікаграфія	15
Практычныя заданні да раздзела “Лексічны склад беларускай мовы”	18
Тэсты да раздзела “Лексічны склад беларускай мовы”	20
3. Функцыянальныя стылі беларускай мовы.....	21
3.1. Навуковы стыль	22
Практычныя заданні да главы “Навуковы стыль”	28
3.2. Сістэма жанраў навуковай літаратуры	31
Практычныя заданні да главы “Сістэма жанраў навуковай літаратуры”	36
3.3. Афіцыйна-справавы стыль	38
Практычныя заданні да главы “Афіцыйна-справавы стыль”	42
Тэсты па тэорыі да раздзела “Функцыянальныя стылі беларускай мовы”	43
4. Праблемы беларуска-руускай інтэрферэнцыі.....	45
Практычныя заданні да раздзела “Праблемы беларуска-руускай інтэрферэнцыі”	51
Тэсты да раздзела “Праблемы беларуска-руускай інтэрферэнцыі”	53
5. Элементы беларускага правапісу (даведачны матэрыял)	54
5.1. Правапіс галосных	54
5.2. Правапіс мяккага знака	54
5.3. Правапіс раздзяляльнага мяккага знака і апострафа (').....	55
5.4. Правапіс <i>і, ы, й</i> пасля прыставак.....	56
5.5. Вымаўленне і правапіс некаторых спалучэнняў зычных	56
5.6. Правапіс прыставак.....	56
5.7. Правапіс назоўнікаў.....	56
5.8. Правапіс прыметнікаў.....	58
5.9. Напісанне лічэбнікаў разам і праз злучок (дэфіс)	59
5.10. Правапіс канчаткаў лічэбнікаў	60
5.11. Правапіс прыслоўяў	60
5.12. Правапіс дзеепрыметнікаў.....	61
5.13. Правапіс канчаткаў дзеяслова	62
5.14. Правапіс прыназоўнікаў, часціц, злучнікаў.....	62
5.15. Правапіс <i>не (ня)</i> і <i>ні</i>	63
Практычныя заданні да раздзела “Элементы беларускага правапісу”	64
6. Кантрольныя тэсты па курсе “Беларуская мова. Прафесійная лексіка”	65
Літаратура	76

1. Гістарычныя этапы фарміравання і развіцця беларускай мовы

*Мне без цябе і дня не жыць,
Зямлю не мераць крокам.
Адкрыў мне тайну, адкажы:
Адкуль твае вытокі?..*

Мечыслаў Шаховіч

1.1. Беларуская мова сярод іншых славянскіх моў

Усе асаблівасці жыцця нашага народа (прыродныя ўмовы і геаграфія краіны, узровень народнай гаспадаркі, кантакты з іншымі народамі, характар грамадскай думкі, асаблівасці мыслення і псіхікі людзей, нормы паводзін, развіццё культуры і мастацтва) адлюстраваліся ў мове. Мова – гэта не толькі сродак зносін і сувязей, але і люстэрка жыцця ўвогуле.

На зямным шары живе каля 2000 розных народаў, а моў налічваецца ад 3000 да 6000, пры гэтым розныя народы могуць гаварыць на адной мове. У залежнасці ад паходжання, наяўнасці або адсутнасці пэўных агульных рыс усе мовы свету падзяляюцца на **роднасныя і няроднасныя**. Сярод роднасных моў вылучаюцца моўныя сем'і, групы і падгрупы.

Паводле тэорыі індаеўрапейскай расы, практычна ўсе еўрапейскія і многія азіяцкія народы маюць адну прарадзіму, а іх мовы ўзыходзяць да адзінай мовы – крыніцы, якую прынята называць “агульнаіндаеўрапейскай” або “індаеўрапейскай прамовай”. Вучоныя не прыйшлі да адзінай думкі, дзе і калі існавала гэта мова. Ёсць шэраг гіпотэз наконт прарадзімы індаеўрапейцаў. Адны даследчыкі лічаць, што першапачаткова, прыкладна ў IV–III тысячагоддзі да н.э., яны займалі прастору ад Дона і Паўночнага Каўказа да Дуная. Адсюль індаеўрапейцы пайшлі ў Еўропу, Сярэдняю Азію і праз Каўказ на Блізкі Усход і ў Індыю. Згодна з іншымі гіпотэзамі, індаеўрапейская моўная супольнасць узнікла на Блізкім Усходзе або ў Індыі і адтуль рушыла на ўсход і захад. Выказваецца таксама меркаванне, што прарадзімай індаеўрапейцаў магла быць тэрыторыя ад Урала да Каспійскага мора.

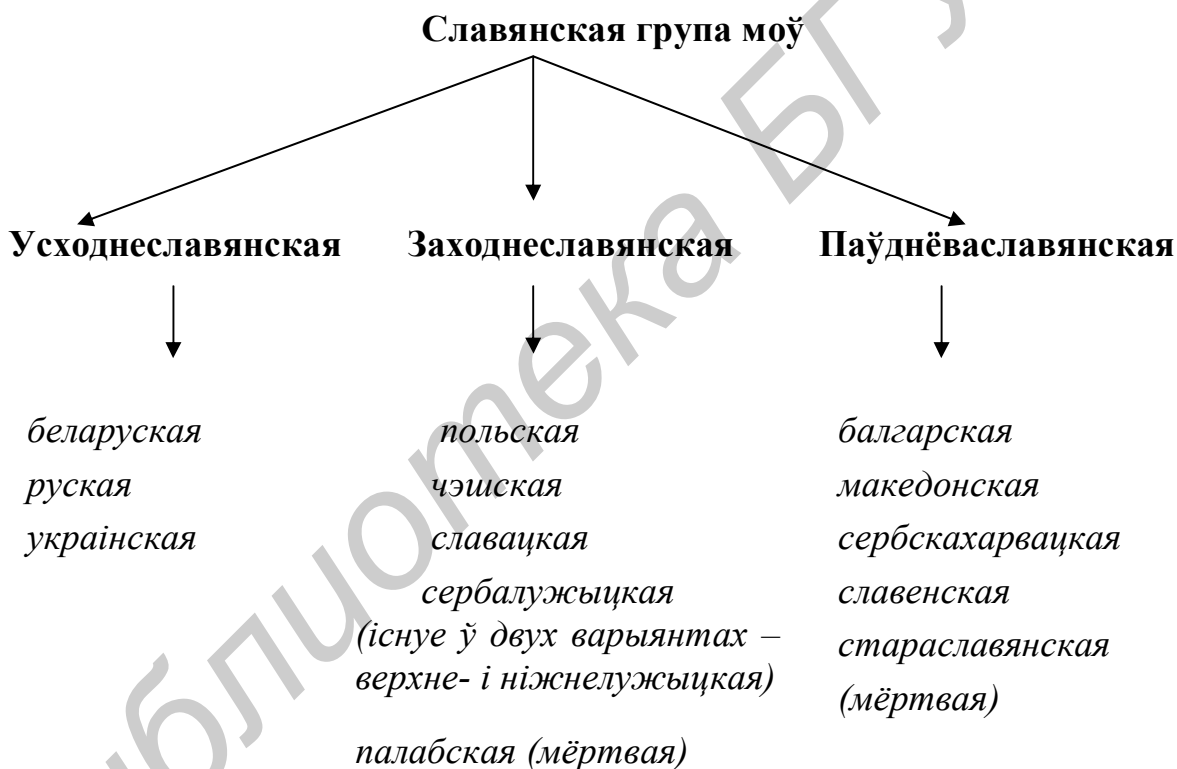
Праіснаваўшы некалькі тысячагоддзяў, індаеўрапейская моўная супольнасць распалася, і на аснове яе дыялектаў пачалі складвацца розныя мовы (германскія, раманскія, славянскія і іншыя). Мовы, якія паходзяць ад агульнаіндаеўрапейскай, з'яўляюцца роднаснымі, і на гэтай падставе іх аб'ядноўваюць у адну моўную сям'ю – індаеўрапейскую. Усяго даследчыкамі выяўлена каля **20 моўных сем'яў**.

Індаеўрапейскія мовы – самая вялікая ў свеце моўная сям'я. У наш час амаль кожны другі чалавек гаворыць на мове індаеўрапейскага паходжання. Ужо пазней вучоныя пачалі заўважаць, што асобныя мовы Еўропы вельмі па-

добныя адна на адну. Па ступені роднасці індаеўрапейская сям’я падзяляецца на асобныя групы моў.

Існуе **16 моўных груп індаеўрапейскай сям’і**: германская група (нямецкая, англійская, ісландская, шведская, дацкая і іншыя мовы), раманская (французская, іспанская, італьянская, партугальская, румынская і іншыя, мёртвая – лацінская), кельцкая (ірландская, шатландская, гэльская, брэтонская і іншыя), балтыйская (літоўская, латышская, а таксама мёртвыя мовы – пруская і яцвяжская), іранская (персідская, таджыцкая, курдская і іншыя, мёртвыя – авестыйская, старажытнаперсідская), індыйская ці індаарыйская (хіндзі, урду, бенгалі і іншыя, а таксама мёртвыя – ведыйская, санскрыт) і інш.

Беларуская мова належыць да **славянскай групы моў** індаеўрапейскай сям’і. Разам з рускай і ўкраінскай мовамі яна ўваходзіць у склад усходнеславянскай падгрупы [14].

1.2. Этапы фарміравання і развіцця беларускай мовы

Беларуская мова – гэта нацыянальная мова беларускага народа. Яна мае шматвяковую гісторыю. Мова прайшла доўгі шлях свайго развіцця – ад мовы беларускай народнасці ў далёкім мінулым да сучаснай мовы беларускай нацыі. Стваралася і развівалася беларуская нацыянальная мова ў складаных гістарычных умовах, у непарыўнай сувязі са стварэннем і развіццём беларускай нацыі.

Перш чым утварылася беларуская народнасць і сфарміравалася яе мова, у жыцці ўсходняга славянства адбылося шмат важных падзей, якія паўплывалі на яе стан і развіццё. Да ліку такіх падзей адносіцца далучэнне славян у X стагоддзі да хрысціянскай цывілізацыі. Разам з хрысціянствам на ўсходнеславянскія землі прыйшло пісьменства на стараславянскай мове. Яна паступова выціснула язычніцкую культуру і іншыя сістэмы літарнага пісьма, што існавалі ва ўсіх славян у IX стагоддзі. Са стараславянскай кніжнай мовай сутыкаюцца традыцыі вуснай мовы народа. У выніку сінтэзу гэтых дзвюх моў выпрацоўваецца варыянт пісьмовай мовы, якая існуе паралельна са шматлікімі дыялектамі ўсходніх славян. Яе называюць старажытнай усходнеславянскай або старажытнарускай мовай. Гэта мова становіцца дзяржаўнай мовай Кіеўскай Русі. На ёй былі створаны такія сусветна вядомыя помнікі, як “Слова аб палку Ігаравым”, творы Уладзіміра Манамаха, летапіс “Аповесць мінулых гадоў” і інш.

Надзвычай плённымі ў гісторыі беларускай кніжнасці і пісьменства былі XI–XII стагоддзі. Побач з традыцыйнымі богаслужэбнымі творами на царкоўнаславянскай (стараславянскай) мове да нас дайшлі арыгінальныя творы старажытнай эпохі: словы, казанні, павучанні, малітвы Кірылы Тураўскага, пісьменнікаў-асветнікаў Клімента Смаляціча і Аўраама Смаленскага. У XII стагоддзі асветніцкую працу вяла Еўфрасіння Полацкая. Яе жыццё і дзейнасць апісаны ў “Жыцці”, складзеным пасля смерці адным з вучняў.

На тэрыторыі Беларусі існавалі такія буйныя цэнтры старажытнага пісьменства, як Полацк, Тураў, Пінск, Смаленск, Слуцк, Мазыр, дзе перапісваліся царкоўныя, ствараліся і знаходзілі чытачоў арыгінальныя творы. Значна больш помнікаў пісьменства не толькі рэлігійнага, але і свецкага характару дайшло да нас ад XIII стагоддзя. Гандлёвыя дагаворы, надпісы на прадметах матэрыяльнай культуры, разнастайныя граматы знойдзены ў Віцебску, Смаленску, Мсціславе. І гэтыя помнікі шырока адлюстроўваюць асаблівасці народнай гаворкі таго часу, якія з’яўляюцца спецыфічнымі рысамі сучаснай беларускай мовы. Такім чынам, у помніках, створаных на Беларусі ў X–XIII стагоддзях, выразна акрэсліліся рысы беларускай моўнай сістэмы.

У XIII стагоддзі Кіеўская Русь распадаецца. Узнікае Вялікае княства Літоўскае як саюз усходнеславянскіх княстваў (Наваградскае, Полацкае, Пінска-Тураўскае, Берасцейскае і іншыя). На працягу XIV стагоддзя ўся тэрыторыя сучаснай Беларусі ўвайшла ў яго склад. Гэта была дзяржава шматэтнічная, рознаканфесіянальная і шматмоўная. Этнічную большасць у Вялікім княстве Літоўскім складалі нашчадкі былых усходнеславянскіх плямёнаў (крывічоў, дрыгавічоў, радзімічаў), якія не растварыліся ў вялікай дзяржаве, а захавалі свае традыцыі, звычаі, веру, культуру, сваю мову.

На базе гэтай часткі ўсходнеславянскага насельніцтва на працягу XIV–XV стагоддзяў склалася беларуская народнасць і сфарміравалася беларуская літаратурна-пісьмова мова – старабеларуская. У той час яе называлі “просто мова”, але можна сустрэць і тэрміны “просто молва” і “літоўская”. Гэта мова

мела статус афіцыйнай дзяржаўнай мовы ў Вялікім княстве Літоўскім, таму ўжывалася ва ўсіх сферах грамадскага жыцця. На ёй існавала багатая навуковая і мастацкая літаратура, ствараліся летапісы, а з сярэдзіны XVI стагоддзя – тэксты Святога Пісання. Гэта была мова законаў, суда, канцылярыі (Літоўская метрыка, Статут Вялікага княства Літоўскага). У апошнім даволі паслядоўна адлюстраваны найбольш характэрныя рысы беларускай фанетыкі і граматыкі, праведзена пэўная уніфікацыя графікі і арфаграфіі. Надзвычай шырока прадстаўлены тут усе тэматычныя пласты тагачаснай беларускай лексікі – ад назваў дзяржаўных рэалій, службовых асоб да найменняў прадметаў і з’яў бытавога характару.

Высокі ўзровень мела ў XV–XVII стагоддзях беларускае свецка-мастацкае пісьменства, якое існавала ў такіх жанравых формах, як летапісы, мемуары, гістарычна-прыгодніцкія, рыцарскія аповесці і раманы, вершы, творы палітычнай сатыры і інш.

Пераклад і выданне на Беларусі рэлігійнай літаратуры звязаны з дзейнасцю такіх выдатных пісьменнікаў-асветнікаў, як Францыск Скарына, Сымон Будны, Васіль Цяпінскі, Пётр Мсціславец, Мялецій Смятрыцкі, кнігі якіх увасобілі дэмакратызацыю царкоўнаславяншчыны ў напрамку больш зразумелага для чытача пісьма. Літаратурная мова часоў Вялікага княства Літоўскага, можна сказаць, была “нацыянальнай” літаратурнай мовай у тым сэнсе, што ў яе аснове ляжала беларуская мова, а не царкоўнаславянская ці якая іншая.

Аднак далейшае развіццё беларускай народнасці і яе мовы адбывалася ў неспрыяльных умовах. Утварэнне федэратыўнай дзяржавы – Рэчы Паспалітай – у выніку аб’яднання Вялікага княства Літоўскага з Польшчай (Люблінская унія 1569 г.) мела вынікам значнае ўзмацненне польскага палітычнага і культурнага ўплыву. Польшча пачала ажыццяўляць вялікадзяржаўную палітыку ў адносінах да Вялікага княства Літоўскага. Яна выяўлялася найперш у імкненні падпарадкаваць гэты край Кароне, у пашырэнні каталіцызму, польскай культуры, мовы.

З канца XVI стагоддзя на Беларусі распаўсюджваецца лацінская мова – афіцыйная мова Польскай дзяржавы. Яна пачынае выкарыстоўвацца ў судовай практыцы, навуковым ужытку, становіцца прадметам школьнага вывучэння. Экспансія польскай мовы асабліва пашыраецца ў XVII стагоддзі. Польская мова становіцца мовай канфесійнай палемікі свецкай літаратуры, выцясняе беларускую з прыватнага пісьмовага ўжытку. Творы, якія выходзяць на беларускай мове ў канцы XVI–XVII стагоддзяў, беспадстаўна напаўняюцца паланізмамі.

Засмечаная польскімі словамі і сацыяльна непрэстыжная, беларуская літаратурная мова саступае пазіцыі польскай. У 1696 годзе Варшаўскі Сейм канстатуе, што ў справаходстве Княства ўсе дакументы павінны складацца на польскай мове. З гэтага часу афіцыйная пісьменнасць на беларускай мове спыняецца. Ад XVII–XVIII стагоддзяў дайшло да нас зусім мала помнікаў на беларускай мове. Гэта асобныя ананімныя, бурлескна-сатырычныя вершы, нешматлікія драматычныя творы. Але беларуская мова працягвае

выкарыстоўвацца ў штодзённым ужытку сялян і іншых ніжэйшых колаў грамадства (якія польская асіміляцыя амаль не закранула), гэта значыць, працягвае функцыянаваць і развівацца як народна-дыялектная мова.

У канцы XVIII стагоддзя беларускі народ апынуўся ў новых гістарычных умовах. Некалі вялікая, Рэч Паспалітая пасля трох падзелаў паміж Аўстрыяй, Прусіяй і Расіяй у 1795 годзе перастала існаваць. Беларускія землі ўвайшлі ў склад Расійскай імперыі. Але ў складзе Расіі Беларусь канчаткова страціла дзяржаўнасць і нават сваю этнічную назву, ператварыўшыся ў “Северо-Западный край” імперыі.

Царскі ўрад ігнаруе не толькі дзяржаўную самастойнасць, але і этнічную, моўную, культурна-рэлігійную адметнасць беларускага народа. Загадам Мікалая I у 1840 годзе на Беларусі ў якасці афіцыйнай уводзіцца руская мова. Беларуская мова ў гэты і пазнейшыя часы ў афіцыйны ўжытак, пісьмовае выкарыстанне, школы не дапускалася.

У гэты час (перыяд нацыянальна-культурнага заняпаду) у асяроддзі навукоўцаў-беларусаў, выхаваных на традыцыях польскай і рускай культур, умацоўваецца разуменне самабытнасці беларускага народа, прызнанне гістарычнай ісціны, што толькі на аснове нацыянальных традыцый можна стварыць каштоўнасці агульначалавечага значэння, што пытанні “быць ці не быць беларускай культуры? Быць ці не быць самім беларусам?” вырашаюцца праз лёс роднай мовы. Такім чынам, у XIX стагоддзі пачынаецца фарміраванне новай мовы на аснове жывой народнай мовы беларусаў. Характэрныя рысы народных гаворак бачны ў ананімных творах “Энеіда навыварат” і “Тарас на Парнасе”, а таксама ў працах па беларускай мове і літаратуры, створаных Я. Баршчэўскім, В. Дуніным-Марцінкевічам, Ф. Багушэвічам і інш. Значны ўклад у развіццё беларускай мовы ўнёс Я. Чачот. Ён стаў першым аўтарам слоўніка беларусаў, які быў надрукаваны ў Вільні (1846 г.) у зборніку народных песень.

Сучасная літаратурная беларуская мова пачынае складвацца амаль праз два стагоддзі пасля спынення старабеларускай пісьмовай традыцыі. Яна складаецца на аснове жывой мовы народа. Працэс фарміравання новай беларускай літаратурнай мовы супаў з перыядам славянскага Адраджэння, калі адбывалася фарміраванне славянскіх нацый і новых нацыянальных моў.

Першыя спробы кадыфікаваць правапісныя і граматычныя нормы былі зроблены Я. Лёсікам, які ў 1917 годзе апублікаваў лацінскім шрыфтам дапаможнік “Як правільна пісаць па-беларуску”, а ў 1918 годзе на яго падставе быў выдадзены “Беларускі правапіс”. У гэты час выходзяць і іншыя дапаможнікі: “Беларускі правапіс” А. Луцкевіча і Я. Станкевіча, граматыка П. Пачобкі і інш. Але найбольш значнай і ўдала распрацаванай сярод іх стала “Беларуская граматыка для школ” Б. Тарашкевіча, выдадзеная ў Вільні ў 1918 годзе. Аўтар апісаў усе ўзроўні моўнай сістэмы з пункту гледжання іх нарматыўнасці, правіл перадачы на пісьме. Ён здолеў акрэсліць асноўныя заканамернасці развіцця беларускай літаратурнай мовы, выявіць гістарычна

абумоўленую сувязь яе фанетыка-граматычных асаблівасцей з цэнтральнымі гаворкамі, якія аб'ядноўваюць у сабе найбольш агульныя і пашыраныя рысы абодвух дыялектаў.

Выключных поспехаў у вывучэнні беларускай мовы, яе гісторыі, помнікаў беларускай пісьменнасці дасягнуў заснавальнік беларускай філалогіі Я.Ф. Карскі – аўтар шматлікіх прац па беларусістыцы, манаграфіі “Беларусы”. У 1920 годзе быў створаны Інбелкульт, які паслужыў базай для арганізацыі АН Беларусі, што ўключала ў свой склад Інстытут мовы, літаратуры і мастацтва. У выніку збору і сістэматызацыі беларускай лексікі былі створаны 24 тэрміналагічныя зборнікі, апублікаваны “Беларуска-расійскі слоўнік” (1925 год) і “Расійска-беларускі слоўнік” (1928 год) М.Я. Байкова і С.М. Некрашэвіча. Абагульняльную працу пра гаворкі цэнтральнай і ўсходняй Беларусі “Спраба лінгвістычнай геаграфіі Беларусі” ў 1928 годзе апублікаваў П.А. Бузук. Дыялекталагічны матэрыял, назапашаны Інстытутам мовы, літаратуры і мастацтва АН Беларусі, загінуў у Вялікую Айчынную вайну. Гісторыю беларускай мовы вывучалі П.А. Бузук, Я.Ф. Карскі і іншыя, фанетыку – Я. Лёсік, П. Воўк-Левановіч і інш.

З выхадам граматыкі Б. Тарашкевіча заканчваецца перыяд стыхійнага арфаграфічнага развіцця і пачынаецца этап арганізаванага рэгулявання беларускага правапісу. Гэты этап падзяляецца на два перыяды: дарэформенны і паслярэформенны.

Дарэформенны перыяд пачынаецца ў 1918 годзе выхадам “Беларускай граматыкі для школ” Б. Тарашкевіча і заканчваецца ў 1933 годзе.

Паслярэформенны перыяд пачынаецца ў 1933 годзе ў выніку прыняцця пастановы СНК БССР “Аб зменах і спрашчэнні беларускага правапісу”. Гэтым дакументам былі ўнесены значныя змены ў правапіс (замацаванне акання ва ўсіх ненаціскных складах пасля цвёрдых зычных, адмена перадачы на пісьме асімілятыўнай мяккасці зычных, змяненні ў напісанні некаторых запазычаных слоў). Рэформа атрымала як станоўчую, так і негатыўную ацэнку. Яна не была прынята за межамі БССР (Заходняя Беларусь), і амаль усе замежныя выданні на беларускай мове карысталіся тарашкевічаўскім правапісам (крыху ўдасканаленым). У межах Беларусі правапіс развіваўся і часткова змяняўся. Асобныя папраўкі і ўдакладненні былі ўнесены ў 1957 годзе спецыяльнай пастановай Савета Міністраў БССР “Аб удакладненні і частковых зменах існуючага беларускага правапісу”. Поўны звод афіцыйнага беларускага правапісу “Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі” быў апублікаваны ў 1959 годзе. Дадзеным варыянтам правапісу мы карыстаемся па сённяшні дзень.

Уздым у 1920-я гады беларускай культуры прывёў да ўзнікнення вялікай колькасці беларускіх тэкстаў і далучэння да беларускага пісьмовага слова мільёнаў людзей.

У выніку ажыццяўлення палітыкі беларусізацыі беларуская мова набыла статус дзяржаўнай. На ёй працавалі ўрад, дзяржаўныя і грамадскія ўстановы,

вялося навучанне ў школах, тэхнікумах, ВНУ, ствараліся падручнікі, слоўнікі. Беларуская мова стала мовай справаводства, навукі.

Аднак ў 1930-я гады працэс беларусізацыі спыняецца. У выніку барацьбы з “нацыянал-дэмакратамі” гінуць грамадскія дзеячы, пісьменнікі, вучоныя, работнікі культуры і асветы. Беларуская мова паступова замяняецца рускай мовай у дзяржаўных установах, інстытутах. У 1938 годзе выходзіць пастанова СНК і ЦК ВКП(б) “Аб абавязковым вывучэнні рускай мовы ў школах нацыянальных рэспублік і абласцей”.

У другой палове ХХ стагоддзя беларуская мова функцыянавала ва ўмовах канкурэнцыі з рускай. На працягу 1950–1980-а гадоў не абароненая дзяржавай беларуская мова саступала адну пазіцыю за другой рускай мове, якая, па сутнасці, са сродку міжнацыянальных зносін ператварылася ў дзяржаўную мову рэспублікі. Беларускія школы сталі рускамоўнымі, беларуская мова была выключана са сферы афіцыйнага ўжытку. Астраўкамі яе прымянення засталіся мастацкая літаратура, публіцыстыка, гуманітарныя навукі. Сітуацыя змянілася ў канцы 1980-х гадоў. Працэсы дэмакратызацыі грамадства, набыццё нашай рэспублікай суверэнітэту абвастрылі моўную праблему і абумовілі пачатак адраджэння беларускай мовы. У 1990 годзе беларускай мове, у адпаведнасці з прынятым Вярхоўным Саветам Беларусі Законам аб мовах (Закон Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі аб мовах у Беларускай ССР), быў нададзены статус дзяржаўнай. Гэта прадугледжвала найперш аднаўленне яе ў сферы афіцыйна-прававога ўжытку і адукацыі. Дзякуючы намаганням інтэлігенцыі, дзейнасці ўстаноў асветы, культуры, творчых саюзаў, роля беларускай мовы ў жыцці грамадства значна ўзрасла. Пашырыліся яе функцыі ў сістэме адукацыі – спынена практыка пераводу школ на рускую мову навучання. Дзяржаўная падтрымка беларускамоўных выданняў, сродкаў масавай інфармацыі значна павялічыла аб’ём камунікацыі на беларускай мове.

Рэфэрэндум 1995 года замацоўвае дзяржаўнае беларуска-рускае двухмоўе ў рэспубліцы. Нягледзячы на неспрыяльныя сацыяльна-палітычныя ўмовы, у якіх часта аказвалася беларуская літаратурная мова, развіццё на ёй розных жанраў мастацкай, публіцыстычнай, навуковай літаратуры не спынялася на працягу ХХ стагоддзя. Дзякуючы рознабаковай творчасці майстроў слова, вучоных на беларускай мове стала магчымым ствараць самыя разнастайныя па характары і змесце творы. На беларускай мове выдадзены шматтомныя галіновыя энцыклапедыі, слоўнікі, граматыкі, манаграфіі, на ёй існуе багатая і самабытная мастацкая і публіцыстычная літаратура.

Практычныя заданні да раздзела “Гістарычныя этапы фарміравання і развіцця беларускай мовы”

Практыкаванне 1. Складзіце храналагічную табліцу асноўных этапаў фарміравання і развіцця беларускай мовы.

Практыкаванне 2. Дапішыце сказы, дапоўніўшы іх інфармацыяй.

1) Старабеларуская мова ўзнікла прыкладна 2) У якасці дзяржаўнай мовы на Беларусі ў ... уведзіцца руская мова. 3) ... – вядомыя беларускія асветнікі. 4) ... і ... – гады рэформ беларускага правапісу. 5) Беларуская мова адносіцца да ... падгрупы ... групы ... моўнай сям’і.

Практыкаванне 3. Перакладзіце тэкст на рускую мову. Пры перакладзе звярніце ўвагу на фанетычныя, граматычныя і лексічныя асаблівасці рускай і беларускай моў.

З XIX стагоддзя пачынаецца фарміраванне новай беларускай літаратуры і яе мовы. У межах гэтага гістарычнага перыяду значны ўклад у развіццё беларускай літаратурнай мовы на народнай аснове ўнеслі Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч, Альгерд Абуховіч, Францішак Багушэвіч, Янка Лучына, Ян Чачот, Адам Гурыновіч. Але сталася так, што час адраджэння быў кароткі. Памылковая дзяржаўная палітыка зліцця нацый і моў прывяла да заняпаду шмат якіх нацыянальных мовы, у тым ліку і беларускую. Сфера ўжывання літаратурнай беларускай мовы абмежавалася мастацкай літаратурай.

Тэсты да раздзела “Гістарычныя этапы фарміравання і развіцця беларускай мовы”

Тэст 1.

Выберыце правільны варыянт сцвярджэння (нумар).

1. Беларуская мова належыць да славянскай групы моў індаеўрапейскай моўнай сям’і.
2. Беларуская мова належыць да раманскай групы моў індаеўрапейскай моўнай сям’і.
3. Беларуская мова належыць да балтыйскай групы моў індаеўрапейскай моўнай сям’і.

Тэст 2.

Выберыце правільны варыянт адказу.

Індаеўрапейская моўная сям’я складаецца з:

- а) 9 моўных груп;
- б) 12 моўных груп;
- в) 16 моўных груп.

Тэст 3.

Выберыце прозвішчы славетых беларускіх асветнікаў з прапанаванага спісу.

1. Кірыла Тураўскі.
2. Алесь Марціновіч.
3. Клімент Смаляціч.
4. Аўраам Смаленскі.
5. Еўфрасіння Полацкая.
6. Францыск Скарына.
7. Канстанцін Валасовіч.
8. Сымон Будны.
9. Васіль Цяпінскі.
10. Мялецій Сматрыцкі.
11. Пётр Мсціславец.
12. Павел Шпілеўскі.

Тэст 4.

Адкажыце на пытанне.

У якой дзяржаве ў XVI стагоддзі беларуская мова з'яўлялася дзяржаўнай мовай?

- а) у ВКЛ;
- б) у Рэчы Паспалітай;
- в) у Расійскай імперыі.

Тэст 5.

Адкажыце на пытанне.

У якім годзе выйшла першая “Беларуская граматыка для школ” Б.Тарашкевіча?

- а) у 1914 годзе;
- б) у 1921 годзе;
- в) у 1918 годзе.

Тэст 6.

Ці згодны Вы з тым, што ...

Спробы кадыфікацыі беларускай мовы былі зроблены:

- а) Францыскам Скарынай;
- б) Пятром Мсціслаўцам;

в) Язэпам Лёсікам.

Тэст 7.

Выберыце правільны варыянт адказу.

Дарэформенны перыяд працягваўся з:

- а) 1918 па 1933 год;
- б) 1918 па 1957 год;
- в) 1918 па 1959 год.

Тэст 8.

Назавіце вядомых беларускіх мовазнаўцаў.

- 1. Я. Лёсік.
- 2. Браты Гарэцкія.
- 3. А. Луцкевіч.
- 4. У. Караткевіч.
- 5. Я. Станкевіч.
- 6. П. Пачобка.
- 7. Б. Тарашкевіч.
- 8. М. Багдановіч.
- 9. Я. Карскі.
- 10. І. Чыгрынаў.
- 11. С. Некрашэвіч.
- 12. П. Бузук.

2. Лексічны склад беларускай мовы

2.1. Лексікалогія

Лексікалогія – раздзел мовазнаўства, які вывучае слоўнікавы склад мовы.

Задача лексікалогіі – вывучэнне і сістэматызацыя слоўнікавага складу, высвятленне шляхоў развіцця слоў і іх значэнняў, вывучэнне паходжання слоў, вызначэнне сферы іх ужывання.

Асноўнай адзінкай мовы з’яўляецца слова. **Слова** – гэта гук або комплекс гукаў, які мае значэнне, ужываецца ў мове як самастойная цэласная адзінка і служыць сродкам моўных зносін. Кожнае самастойнае слова заўсёды мае рэальны змест, які называюць яго **лексічным значэннем** (лексічнае значэнне слова – гэта суаднесенасць яго гукавой абалонкі з пэўным прадметам або з’явай

рэчаіснасці). Кожнае самастойнае слова можа ўступаць у розныя адносіны з іншымі словамі, інакш кажучы, яно мае не толькі лексічнае, але і *граматычнае значэнне*. Паказчыкамі граматычнай формы слова з'яўляюцца канчатак, прыназоўнік і сэнс слова.

Лексічныя значэнні слоў па-рознаму праяўляюцца ў мове ў залежнасці ад розных спосабаў намінацыі, ад спалучальнасці слова з іншымі словамі і г.д. Таму яны аб'ядноўваюцца ў групы, якія называюцца тыпамі. Разгледзім некаторыя з іх.

Лексіка паводле наяўнасці значэнняў

Адназначныя словы

(маюць адно лексічнае значэнне:
вада, адзін, неба)

Мнагазначныя словы

(маюць некалькі лексічных значэнняў,
якія грунтуюцца на асноўным значэнні:
чытаць кнігу, чытаць лекцыю, чытаць
натацыю, чытаць па твары)

Лексіка паводле сферы ўжывання

Агульнаўжывальная
(ужываюць і разумеюць усе,
хто гаворыць па-беларуску:
навука, радыё, святло і інш.)

Абмежаванага ўжытку

Дыялектная лексіка
(ужываюць на пэўнай
тэрыторыі: нямашака,
сістра, шчока і інш.)

Спецыяльная лексіка
(ужываюць і разумеюць
толькі людзі пэўнай
спецыяльнасці: опта-
электронны, лазерна-
графічны, люмінесцэн-
тны і інш.)

Жаргонная лексіка
(ужывае вузкае кола лю-
дзей, аб'яднаных сумес-
ным дзеяннем, агульнымі
інтарэсамі: лэйба, кумпал,
сідзюк і інш.)

Лексіка паводле паходжання і часу ўзнікнення

Спрадвечна беларускія словы

Словы іншамоўнага паходжання

Агульнаславянскія словы

Усходнеславянскія словы

Уласнабеларускія словы

Словы сучаснай беларускай мовы вельмі розныя паводле часу ўзнікнення і паходжання. Па сваім паходжанні ўсе словы падзяляюцца на **спрадвечна беларускія і словы іншамоўнага паходжання** (якія прыйшлі ў нашу мову шляхам запазычвання з іншых моў: *імпульс, дыялог, лазер і інш.*). Аснову беларускай лексікі складаюць **спрадвечна беларускія словы**. Самы старажытны пласт спрадвечна беларускай лексікі – **агульнаславянскія словы**, якія прыйшлі з перыяду агульнаславянскага моўнага адзінства, належаць да ўсходнеславянскай мовы і ўжываюцца ў большасці сучасных славянскіх моў: *поле, плечы, адзін і інш.* Другі пласт – словы **ўсходнеславянскага перыяду**, яны належаць да ўсходнеславянскай мовы і з’яўляюцца здабыткам рускіх, беларусаў і ўкраінцаў: *жаўранак, грэчка, ураджай і інш.* Спецыфіку лексічнай сістэмы беларускай мовы складаюць **уласнабеларускія словы**, якія адносяцца да перыяду фарміравання і развіцця самастойнай беларускай мовы. Да ўласна беларускіх належаць і словы, утвораныя ад усходнеславянскіх і агульнаславянскіх каранёў пры дапамозе ўласных словаўтваральных сродкаў: *абрус, слухач, волат, насельніцтва, старадаўні і інш.*

Сярод слоў вылучаюцца асобныя групы:

Амонімы – словы з аднолькавым гучаннем, але рознымі, семантычна не звязанымі паміж сабой значэннямі: *ластаўка (птушка) і ластаўка (спартыўны элемент), поле (калгаснае) і поле (магнітнае).*

Антонімы – словы адной і той жа часціны мовы з супрацьлеглымі значэннямі: *высокі – нізкі, вучоны – невук.*

Сінонімы – словы адной і той жа часціны мовы, якія поўнасьцю або часткова супадаюць па значэнні і адрозніваюцца сэнсавымі адценнямі, сферай выкарыстання, эмацыянальна-ацэначнай афарбоўкай і кантэкставай абумоўленасьцю: *вучыцца – набываць веды – атрымоўваць адукацыю – займацца – набірацца розуму.*

Паронімы – блізкія па гучанні і марфемнай структуры словы, якія адрозніваюцца значэннем: *генеральны і генеральскі, класны і класавы, дакладны і дакладчыцкі, перадавы і пярэдні.*

2.2. Лексікаграфія

Лексікаграфія – раздзел мовазнаўства, які распрацоўвае пытанні тэорыі і практыкі складання слоўнікаў.

У задачы лексікаграфіі ўваходзіць збіранне, сістэматызацыя і апісанне лексікі пэўнай мовы з мэтай складання слоўнікаў.

Важнейшымі ўмовамі для ўзнікнення лексікаграфіі былі развіццё пісьменнасці і пашырэнне кніжнай справы. Узнікла лексікаграфія ў сувязі з

патрэбамі грамадства. Яна вядзе свой пачатак ад ранніх элементаў слоўнікавай працы, якія зарадзіліся ў асяроддзі кніжнікаў яшчэ ў старажытныя часы. Спачатку гэта былі праўка царкоўных тэкстаў, сінанімічная замена цяжкіх для разумення слоў у кнігах рэлігійнага зместу, тлумачэнне пры дапамозе глосаў (глосы – пераклады або апісальныя тлумачэнні) незразумелых слоў і цэлых выказаў. Раннімі слядамі лексікаграфічнай працы на Беларусі з’яўляюцца глосы Францыска Скарыны на “боцех” “Псалтыра” і “Апостала” (Скарына растлумачыў на палях сваіх кніг каля 200 слоў), “Лексіс” Лаўрэнція Зізання (1596 г.), “Лексикон славеноросский...” Памвы Бярынды (1627 г.).

У развіцці беларускай лексікаграфіі савецкага перыяду пэўную ролю адыгралі беларуска-рускія і руска-беларускія слоўнікі, выдадзеныя ў 1920–1930-я гады: “Руска-беларускі слоўнік” Гарэцкіх (1918 г.), “Невялічкі беларуска-маскоўскі слоўнік” М.І. Гарэцкага (1919 г.), “Беларуска-расійскі слоўнік” М.Я. Байкова і С.М. Некрашэвіча (1925 г.), “Расійска-беларускі слоўнік” С.М. Некрашэвіча і М.Я. Байкова (1928 г.). У паслякастрычніцкі перыяд вялася значная праца па стварэнні беларускай навуковай тэрміналогіі. У 1921 годзе была зацверджана Беларуска-навукова-тэрміналагічная камісія, у задачы якой уваходзіла стварэнне беларускай нацыянальнай тэрміналогіі на аснове слоў жывой народнай мовы. У перыяд з 1921 па 1930 год былі надрукаваны 24 выпускі “Беларускай навуковай тэрміналогіі”.

У пасляваенныя гады ў Беларусі вядзецца сістэматычная і пастаянная лексікаграфічная праца. Цэнтрамі яе сталі Інстытут мовазнаўства Акадэміі навук БССР, кафедры беларускай і рускай моў універсітэтаў і педагагічных інстытутаў рэспублікі. У працы па зборы, сістэматызацыі матэрыялу і ўкладанні слоўнікаў розных тыпаў занятыя як калектывы навуковых супрацоўнікаў гэтых устаноў, так і асобныя вучоныя-моваведы.

Шматлікія і разнастайныя слоўнікі і энцыклапедыі з’яўляюцца на сённяшні дзень адным з найбольш універсальных спосабаў захоўвання назапашаных чалавецтвам ведаў.

Слоўнікі бываюць розных тыпаў. Яны падзяляюцца на дзве групы – энцыклапедычныя і лінгвістычныя.

Энцыклапедычныя – даведачныя навуковыя выданні, якія ў сціслай форме змяшчаюць звесткі па ўсіх або асобных галінах навукі. У іх тлумачацца не словы, а прадметы, з’явы і паняцці, абазначаныя словамі. Прыкладам энцыклапедычных слоўнікаў з’яўляецца “Беларуская Савецкая Энцыклапедыя” (1966 – 1975, т.1 – 12), “Беларуская ССР: Кароткая Энцыклапедыя” (1979–1981, т.1–5), “Энцыклапедыя прыроды Беларусі” (1983–1986, т.1–5), “Энцыклапедыя літаратуры і мастацтва Беларусі” (1984–1986, т.1–5), “Этнаграфія Беларусі” (1986), “Янка Купала: Энцыклапедычны даведнік” (1986), “Францыск Скарына і яго час: Энцыклапедычны даведнік” (1988) і інш.

Лінгвістычныя – тлумачаць значэнне слова (фразеалагізма), вызначаюць яго ўжыванне, паходжанне, напісанне, вымаўленне, утварэнне, даюць

граматычную і стылістычную характарыстыку. Яны бываюць аднамоўныя, двухмоўныя і шматмоўныя. У аднамоўных слоўніках словы тлумачацца сродкамі той самай мовы. Двухмоўныя і шматмоўныя – гэта перакладныя слоўнікі, у якіх пры дапамозе слоў адной мовы тлумачацца словы іншай мовы (беларуска-рускі, беларуска-польска-рускі і інш.).

Віды лінгвістычных слоўнікаў:

Арфаграфічныя вызначаюць правільнае напісанне слоў: “Арфаграфічны слоўнік” для сярэдняй школы М.П. Лобана і М.Р. Судніка (6-е выданне ў 1990), “Слоўнік цяжкасцей беларускай мовы” Г.У. Арашонкавай і В.П. Лемцюговай (1987);

Арфаэпічныя адлюстроўваюць літаратурнае вымаўленне слоў і іх формаў: “Слоўнік беларускай мовы. Арфаграфія. Арфаэпія. Акцэнтацыя. Словазмяненне” пад рэдакцыяй М.В. Бірылы (1987);

Анамастычныя занатоўваюць і сістэматызуюць уласныя імёны: “Слоўнік асабовых уласных імён” М. Судніка (1965), “Мікратапанімія Беларусі” (падрыхтаваны Інстытутам мовазнаўства АН Беларусі ў 1974 годзе), “Слоўнік назваў населеных пунктаў Віцебскай вобласці” Я.Н. Рапановіча (1977), “Анамастычны слоўнік твораў Якуба Коласа” пад рэдакцыяй М.В. Бірылы (1990);

Гістарычныя сістэматызуюць, абагульняюць лексіку мінулых эпох: “Гістарычны слоўнік беларускай мовы” пад рэдакцыяй А.І. Жураўскага (1982 – 1991);

Дыялектныя – разнавіднасць тлумачальных слоўнікаў, у якіх сабраны і растлумачаны словы пэўнага дыялекту: “Краёвы слоўнік усходняй Магілёўшчыны” І.К. Бялькевіча (выдадзены супрацоўнікамі Інстытута мовазнаўства АН Беларусі ў 1970 годзе пасля смерці аўтара);

Марфемныя паказваюць падзел слова на марфемы: “Марфемны слоўнік беларускай мовы”, аўтары А.М. Бардовіч і Л.М. Шакун (1975);

Тлумачальныя раскрываюць значэнне слова, даюць яго граматычную і стылістычную характарыстыку і адначасова выконваюць функцыю іншых лексікаграфічных даведнікаў: “Тлумачальны слоўнік беларускай мовы” А.Я. Баханькова, І.М. Гайдукевіча, П.П. Шубы (1966, 1990), “Тлумачальны слоўнік беларускай мовы” (падрыхтаваны сектарам лексікаграфіі і лексікалогіі Інстытута мовазнаўства АН Беларусі ў 1977–1984 гадах);

Тэрміналагічныя сістэматызуюць і тлумачаць спецыяльныя тэрміны розных галін навукі і тэхнікі: “Слоўнік лінгвістычных тэрмінаў” А.Л. Юрэвіча (1962), “Слоўнік лінгвістычных тэрмінаў” П.У. Сцяцко, М.Ф. Гуліцкага, Л.А. Антанюк (1990);

Частотныя адлюстроўваюць найбольш ужывальныя словы: “Частотны слоўнік беларускай мовы: Публіцыстыка” (1979), “Частотны слоўнік беларускай мовы: Гутарковая мова” (1989) Н.С. Мажэйкі і А.Я. Супруна);

Этымалагічныя раскрываюць паходжанне слова, аднаўляюць яго пачатковае значэнне, паказваюць змены ў значэнні і гукавым афармленні слова: “Этымалагічны слоўнік беларускай мовы”, які выдаецца Інстытутам мовазнаўства АН Беларусі (1978–1991), і інш.

Практычныя заданні да раздзела “Лексічны склад беларускай мовы”

Практыкаванне 1. Прачытайце тэкст. Знайдзіце і выпішыце па некалькі прыкладаў агульнаўжывальных слоў і слоў абмежаванага ўжытку.

Фундаментальнай рысай цывілізацыі з’яўляецца рост вытворчасці, спажывання і назапашвання інфармацыі ва ўсіх галінах чалавечай дзейнасці. Усё жыццё чалавека так ці інакш звязана з атрыманнем, назапашваннем і апрацоўкай інфармацыі. Што б чалавек ні рабіў: ці чытае ён кнігу, ці глядзіць ён тэлевізар, ці размаўляе – увесь час чалавек бесперапынна атрымоўвае і апрацоўвае інфармацыю.

Для нашага веку – веку аўтамабіляў, электрычнасці, авіяцыі, атамнай энергіі, касманаўтыкі, электроннай тэхнікі – характэрна нечуваная хуткасць развіцця навукі, тэхнікі і новых тэхналогій. Так, ад вынаходства кнігадруку (сярэдзіна XV стагоддзя) да вынаходства радыёпрыёмніка (1895 год) прайшло каля 440 гадоў, а паміж вынаходствамі радыё і тэлебачання – каля 30 гадоў. Разрыў у часе паміж вынаходствамі транзістара і інтэгральнай схемы склаў усяго 5 гадоў.

У галіне назапашвання навуковай інфармацыі яе аб’ём, пачынаючы з XVII стагоддзя, падвойваўся прыкладна кожныя 10–15 гадоў. Таму адной з важнейшых праблем чалавецтва з’яўляецца лавінны паток інфармацыі ў любой галіне яго жыццядзейнасці.

Практыкаванне 2. Прачытайце тэкст. Вызначце лексічнае і граматычнае значэнні падкрэсленых слоў (карыстайцеся тлумачальнымі слоўнікамі).

Прынцып работы дыскавода нагадвае прынцып работы звычайных дыскаводаў для гібкіх дыскаў. Паверхня аптычнага дыска (CD-ROM) перамяшчаецца адносна лазернай галоўкі з нязменнай лінейнай хуткасцю, а вуглавая хуткасць мяняецца ў залежнасці ад радыяльнага месцазнаходжання галоўкі. Прамень лазера накіроўваецца на дарожку, факусіруючыся пры гэтым пры дапамозе катушкі. Прамень пранікае скрозь ахоўны слой пластыку і трапляе на адлюстроўваючы слой алюмінію на паверхні дыска. Пры пападанні яго на выступ, ён адлюстроўваецца на дэтэктар і праходзіць праз призму, якая адхіляе яго на святлоадчувальны дыёд. Калі прамень трапляе ў ямку, ён рассейваецца, і толькі малая частка выпраменьвання адлюстроўваецца і даходзіць да святлоадчувальнага дыёда. На дыёдзе светлавая імпульсы пераўтвараюцца ў электрычныя, яркае выпраменьванне пераўтвараецца ў нулі, а слабое – у

адзінкі. Такім чынам, ямкі ўспрымаюцца дыскаводам як лагічныя нулі, а гладкая паверхня – як лагічныя адзінкі.

Практыкаванне 3. Утварыце словазлучэнні, спалучыўшы прыведзеныя назоўнікі з іншымі словамі такім чынам, каб было бачна, што гэтыя назоўнікі з’яўляюцца мнагазначнымі словамі.

Сістэма, корань, канал, апарат.

Практыкаванне 4. Падбярыце сінонімы, амонімы, антонімы, паронімы да прыведзеных слоў там, дзе гэта магчыма.

	Амонімы	Антонімы	Сінонімы	Паронімы
памеха				
адкрыць				
мноства				
пераменная				
лясны				
навуковы				
тэлеэкрэн				
глыбокі				
хранограф				
ампула				
прыход				
пайка				

Практыкаванне 5. Перакладзіце тэкст на беларускую мову. Выпішыце пяць прыкладаў слоў спрадвечна беларускіх і пяць – запазычаных.

Струйная тэхналогія печати яўляецца на сённяшні дзень самой распаўсюджанай для рэалізацыі колірных уладарстваў. Струйныя чэрнільныя прынтэры падраздзяляюцца на уладарства непрырывнога (continuous drop, continuous jet) і дыскрэтнага (drop-on-demand) дзействія. Паследніе, опятъ же, деляцца на дзве катэгорыі: с нагрэваннем чэрніл і аснованныя на дзействіі пьезоэффэкта.

В прастейшэм случае прынцып дзействія уладарства па тэхналогіі continuous jet аснован на том, што струя чэрніл, пастаянна іспускаемая із сопла печатающэй голавкі, напярэдняецца лібо на бумагу (для нанесення ізабражэння), лібо в спецыяльны прыемнік, откуда чэрніла снова пападаюць в абычы рэзервуар. В рабочую камеру чэрніла падаюцца мікронасосам, а элементарам, задаюшым іх дзвіжэнне, яўляецца, как правіла, пьезодатчык. Описанный вышэ прынцып дзействія печатающэго уладарства іспользуец сёдня ачынь неаоль-

шое количество принтеров. Производством цветных принтеров, использующих данную технологию, занимается, например, фирма Iris Graphics.

Тэсты да раздзела “Лексічны склад беларускай мовы”

Тэст 1.

Выберыце правільную фармуліроўку тэрміна.

Лексікалогія – ...

- а) ... сукупнасць слоў пэўнай мовы;*
- б) ... раздзел мовазнаўства, які вывучае слоўнікавы склад мовы, яе лексіку;*
- в) ... раздзел мовазнаўства, які распрацоўвае пытанні тэорыі і практыкі складання слоўнікаў.*

Тэст 2.

Выберыце правільны варыянт адказу.

Спецыяльная лексіка адносіцца да:

- а) агульнаўжывальнай лексікі;*
- б) лексікі абмежаванага ўжытку.*

Тэст 3.

Выберыце правільны варыянт адказу.

Уласнабеларускія словы ўзніклі ў перыяд:

- а) агульнаславянскага моўнага адзінства;*
- б) існавання ўсходнеславянскай мовы;*
- в) фарміравання і развіцця самастойнай беларускай мовы.*

Тэст 4.

Выберыце правільную фармулёўку тэрміна.

Паранімы – словы:

- а) ... з аднолькавым гучаннем, але рознымі, семантычна не звязанымі паміж сабой значэннямі;*
- б) ... адной і той жа часціны мовы з супрацьлеглымі значэннямі;*
- в) ... адной і той жа часціны мовы, якія поўнасю або часткова супадаюць па значэнні і адрозніваюцца сэнсавымі адценнямі, сферай выкарыстання, эмацыянальна-ацэнчай афарбоўкай і кантэкставай абумоўленацю;*

г) ... блізкія па гучанні і марфемнай структуры словы, якія адрозніваюцца значэннем.

Тэст 5.

Ці згодны Вы з тым, што...

Глосы, створаныя Ф. Скарынам, В. Цяпінскім і С. Полацкім, з'яўляюцца матэрыялам для асвятлення ранняга этапа ў развіцці беларускай лексікаграфіі:

а) так;

б) не.

Тэст 6.

Выберыце правільны варыянт адказу.

Арфаграфічныя і тлумачальныя слоўнікі адносяцца да:

а) лінгвістычных слоўнікаў;

б) энцыклапедычных слоўнікаў.

3. Функцыянальныя стылі беларускай мовы

Асноўная функцыя мовы – камунікатыўная. Гэта значыць, што, карыстаючыся пэўнай мовай, людзі маюць магчымасць разумець адзін аднаго, абменьвацца неабходнай інфармацыяй. Задача камунікатыўнасці вырашаецца станоўча, калі суб'яднікі добра валодаюць мовай, умеюць правільна і дакладна выказаць свае думкі. Але недастаткова толькі перадаваць думкі, неабходна выражаць іх прыгожа, вобразна, яскрава.

Стылі – гэта розныя спосабы выкарыстання мовы ў залежнасці ад камунікатыўнай сітуацыі.

Кожны стыль характарызуецца пэўным наборам моўных сродкаў з аднатыпнай эмацыянальна-экспрэсіўнай і функцыянальна-стылістычнай афарбоўкай, а таксама наяўнасцю міжстылявых (нейтральных) моўных сродкаў. Аўтар маўлення ведае, што ў пэўнай сферы зносін тэксты павінны быць пабудаваны так, а не інакш. Адрасат маўлення (той, да каго яно звернута) па моўных паказчыках здагадваецца, да якога стылю адносіцца тэкст і якім прыблізна можа быць яго змест.

Размежаванне стыляў заснавана не толькі на наяўнасці пэўных асаблівасцей (стылеўтваральных рыс), але і на тым, што кожны стыль пазбягае ўключэння такіх элементаў, якія яму не ўласцівыя.

Разам з тым функцыянальныя стылі не з'яўляюцца замкнёнымі сістэмамі, таму што ўяўляюць сабой разнавіднасці сродкаў адной моўнай сістэмы. Яны

могуць узаемадзейнічаць, кожны са стыляў у рознай меры можа ўключаць у сябе элементы іншых стыляў, калі гэта выклікана ўмовамі і мэтай зносін або эстэтычнымі задачамі і калі не парушаецца стылістычная цэласнасць тэксту.

Вылучаюць наступныя моўныя стылі: **гутарковы, афіцыйна-справавы, навуковы, публіцыстычны, мастацкі.**

3.1. Навуковы стыль

Бурнае развіццё навукі і тэхнікі, павышэнне іх ролі ў жыцці грамадства садзейнічаюць павелічэнню колькасці навуковых распрацовак і публікацый (мовай якіх з'яўляецца мова навуковага стылю). Таму авалоданне навуковым стылем набывае на сённяшні дзень асаблівую актуальнасць.

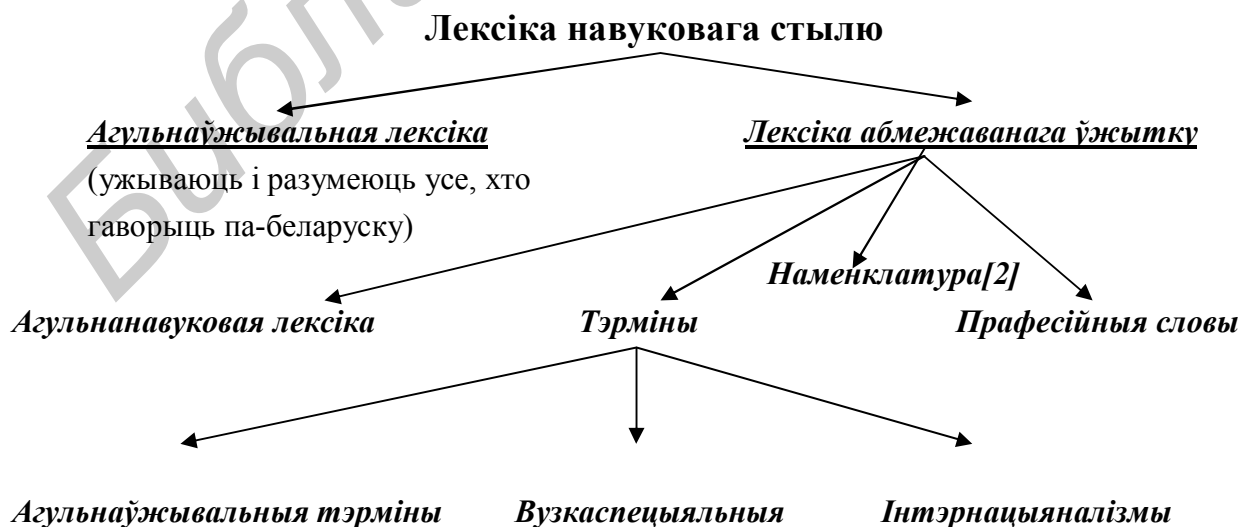
Навуковы стыль – сістэма моўных сродкаў, прызначаная для перадачы і захоўвання навуковых ведаў.

Увасабленне: выкарыстоўваецца ў галіне навукі, тэхнікі, мастацтва, навучальным працэсе і інш. Гэта стыль мовы навуковай літаратуры: дакладаў, лекцый, навуковых артыкулаў, манаграфій, тэзісаў дакладаў, падручнікаў і інш.

У залежнасці ад спецыфікі разнастайных відаў навуковых зносін (характар адрасата, мэта) у навуковым стылі вылучаецца некалькі разнавіднасцей, або падстыляў: **уласна навуковы, навукова-вучэбны, навукова-папулярны, навукова-інфармацыйны, навукова-тэхнічны, навукова-дзелавы, навукова-публіцыстычны і інш.**

Кожны з падстыляў навуковага маўлення адрозніваецца некаторымі асаблівасцямі (але яны не настолькі істотныя, каб гаварыць пра мноства навуковых стыляў). Гэтыя адрозненні не маюць стылявога характару, а адлюстроўваюць перш за ўсё асаблівасці прадмета даследавання і абмеркавання.

Лексіку мовы навуковага стылю можна падзяліць на некалькі груп [6]:

Агульнаўжывальная лексіка – стылістычна нейтральныя агульналітаратурныя словы, якія складаюць аснову ўсіх стыляў мовы (*вецер, адзін, ісці, першы, высокі і інш.*).

Агульнанавуковая лексіка – словы, якія характэрны для навуковых прац па розных галінах ведаў, выкарыстоўваюцца ўсімі падстылямі навуковага стылю (*аналіз, эксперымент, значэнне, пошук, абазначачь, характарызаваць, з’яўляецца і інш.*).

Тэрміны – словы або словазлучэнні, якія з’яўляюцца дакладнымі абазначэннямі спецыяльных паняццяў навукі, тэхнікі, вытворчасці, мастацтва і інш. Яны характарызуюцца дакладнасцю, афіцыйнасцю (нарматыўна ўзаконены), адназначнасцю (*электрамагнітнае поле, выпраменьванне, баланс, цвёрдае цела і інш.*). Як адзінкі мовы, тэрміны ўваходзяць у канкрэтную тэрміналагічную сістэму. Беларускай навуковай тэрміналогіі ўласціва вялікая ступень сінанімічнасці (*дысплей – экран – відэатэрмінал, вынік – рэзультат, затвор – засаўка, прымесь – дамешка – дабаўка і інш.*). Часта сустракаюцца тэрміны, якія могуць групавацца ў антанімічныя пары (*лінейна залежны – лінейна незалежны, канцэнтрацыя высокая – канцэнтрацыя нізкая, аб’екты праграмных модуляў уваходныя – аб’екты праграмных модуляў выхадныя, размеркаванне аднароднае – размеркаванне неаднароднае і інш.*). У навуковых тэкстах могуць сустракацца нейтральныя фразеалагізмы (якія могуць функцыянаваць ва ўсіх стылях мовы), але яны адзінкавыя і не часта сустракаюцца ў навуковай літаратуры. Прыкладам могуць служыць такія спалучэнні, як *час ад часу, усё роўна, перш-наперш, раз-пораз, у крайнім выпадку і інш.* Тэрміналагічныя словазлучэнні фразеалагічнага тыпу, такія як *краевугольны камень, актуальная тэма, чырвоная нітка, камень спатыкнення і інш.*, больш пашыраныя, але яны маюць своеасаблівую намінацыйную функцыю і не надаюць мове навуковых тэкстаў той вобразнасці і выразнасці, якая ствараецца пры дапамозе фразеалагізмаў у мастацкіх і нават у публіцыстычных тэкстах.

Наменклатура – гэта назвы (номены) канкрэтных аб’ектаў, прадметаў. Гэтыя назвы часта толькі ў нязначнай ступені звязаныя з паняццём бокам. Асноўнае прызначэнне номенаў – быць назвай абагульненага прадмета як тыповага прадстаўніка пэўнага класа. Да наменклатуры можна аднесці назвы сартоў сельскагаспадарчых культур, парод жывёл, марак і тыпаў бытавой тэхнікі, прамысловых і гаспадарчых аб’ектаў, абсталявання і інш. Напрыклад, *аўтафільтр FRAM, РНК- і ДНК-генамныя вірусы, гадзіннік Tissot, кінатэатр “Беларусь”, кампанія Google, GPS-навігатар, камунікатар U250, мадэль камп’ютэра PowerBookG4 і інш.* У беларускай тэхнічнай наменклатуры выкарыстоўваюцца пераважна запазычаныя словы або абрэвіятуры з-за вельмі малой колькасці арыгінальных беларускіх скарачэнняў. Наменклатурныя назвы выкарыстоўваюцца ў слоўніках, артыкулах, манаграфіях, прэсе.

Прафесійныя словы – спецыяльныя словы і выразы, якія ўжываюцца ў маўленні прадстаўнікоў пэўных прафесій (*інтэгральны, інсталяваць, увесці*

базу даных, сінтэзаваць і інш.). Прафесійныя словы нельга змешваць з жаргоннымі словамі і выразамі, якія часам таксама ўжываюцца ў пэўнай сферы вытворчасці (*венік – вінчэстэр, мыла – электронная пошта, клава – клавіятура і інш.*). Жарганізмы застаюцца па-за межамі навуковага стылю.

Інтэрнацыяналізмы – словы або выразы, якія супадаюць па сваёй знешняй форме і лексічным значэнні і пашыраны ў многіх няроднасных мовах. Шматлікія навуковыя тэрміны маюць інтэрнацыянальны характар (*арэфлексія, гемісфера, мікрапрацэсар, гіпафункцыя, субдамінанта, магнетызм, аўтаматызацыя, астралогія, геліяскоп і інш.*).

Агульнаўжывальныя тэрміны – тэрміны, якія ўжываюцца ў розных сферах навуковай дзейнасці (*функцыя, дыяграма, графік, цыкл і інш.*).

Вузкасפעцыяльныя тэрміны – тэрміны, якія ўжываюцца толькі ў пэўных галінах навукі і сферах дзейнасці. Акрамя навуковага маўлення нідзе не ўжываюцца (*нейтрон, імпульс, асімптота, генерацыя ўнутрырэзанатарная і інш.*).

Тэрміналагічныя сістэмы

Тэрміны пэўнай галіны навукі, тэхнікі, вытворчасці ўтвараюць разам тэрміналагічную сістэму (тэрмінасістэму). Тэрміны эканомікі ствараюць эканамічную тэрмінасістэму (*спажывецкі кошык, валютны калідор, баланс, інфляцыя, пеня, бягучы рахунак і інш.*), тэрміны матэматыкі – матэматычную (*сінус, інтэграл, сума, лічба, тоеснасць, квадрат і інш.*), тэрміны мовазнаўства – мовазнаўчую (*прэфікс, флексія, складаны сказ, дзейнік, залежны стан дзеепрыметніка, спражэнне і інш.*). Але існуе шэраг навук, галін тэхнікі і вытворчасці, якія блізкія паміж сабой. Тэрміны, якія выкарыстоўваюцца ў іх, будуць ствараць агульныя тэрмінасістэмы. Так фізіка і матэматыка будуць мець агульную фізіка-матэматычную тэрміналагічную сістэму, біялогія і медыцына – медыка-біялагічную і г.д.

Папаўненне моўнай тэрміналагічнай сістэмы адбываецца за кошт з'яўлення новых слоў-тэрмінаў. Новыя тэрміны могуць з'яўляцца рознымі шляхамі тэрмінавытворчасці.

Асноўныя прыёмы тэрмінавытворчасці:

Тэрміналагізацыя – выкарыстанне для абазначэння навуковага паняцця агульнаўжывальнага слова (*канал, паток, хваля, поле, мыш, акно і інш.*);

Тэрмінаўтварэнне – дамініруючы тэрмінатворчы прыём: **утварэнне тэрмінаў пры дапамозе суфіксаў і прэфіксаў** (*камунікацыя, накапляльнік, прагматызм, праводнасць, дэмантаж, звышскладаны і інш.*); **утварэнне складаных слоў** (*агульнатэхнічны, інжынерна-педагагічны, шклокрышталічны, радыётэхнічны і інш.*); **абрэвіацыя** (*АСК – аўтаматызаваная сістэма кіравання, ГІС – гібрыдная інтэгральная схема, ДАСТ – дзяржаўны стандарт*);

утварэнне тэрмінаў-словазлучэнняў (цвёрды сплаў, спіраль цыліндрычная, адчувальнасць капілярнага кантролю і інш.).

Запазычванне тэрміна з іншай мовы (тэрміны запазычваюцца тады, калі яны з'яўляюцца інтэрнацыянальнымі або маюць тэндэнцыю стаць такімі, а таксама ў выпадку адсутнасці інтэрнацыянальнага тэрміна або немагчымасці зрабіць удалы пераклад: *файл, прынтэр, CD-ROM, Windows*).

Для беларускай мовы пытанне аб утварэнні тэрмінаў асабліва актуальнае па прычыне абмежаванага ўжывання мовы ў сферы тэхнікі, многіх галін навукі, а як вынік гэтага – недастаткова распрацаваная і практычна рэалізаваная тэрміналогія.

Усе тэрміны паводле свайго ўтварэння падзяляюцца на некалькі груп у залежнасці ад спосабу ўтварэння.

Спосабы ўтварэння тэрмінаў:

Сінтаксічны – утварэнне шляхам рознага тыпу спалучэнняў: *операцыйная сістэма, пятля магнітнага гістэрэзісу, рэзанатар вадкаснага лазера, сігнал са змяняльнай частатой і інш.*

Суфіксальны – утварэнне шляхам далучэння суфіксаў. У сучаснай беларускай мове найбольш прадуктыўнымі пры ўтварэнні тэрмінаў з'яўляюцца наступныя суфіксы:

– сярод назоўнікаў – -нн-, -енн- (-энн-), -ацы-, -цы-, -енцы-, -к-, -нік-, -льнік-, -атар (-ятар), -ізм-, -іт (-ыт), -асць (*механізм, праграмаванне, мадуляцыя, накапляльнік, дыэлектрык, дастатковасць, індэксатар, мікракрышталіт і інш.*);

– сярод прыметнікаў і дзеепрыметнікаў – -н-, -ен- (-ан-), -ов- (-ав-, -ев-), -аў-, -еў-, -уч- (-юч), -чн- (*лічбавы, тэхнічны, акадэмічны, разліковы, шмат-слойны, мадыфікуючы, нанесены і інш.*);

– сярод дзясловаў – -ава- (-ява-), -ізава- (-ызава-), -ірава- (-ырава-) (*антымізаваць, рэгістраваць, сістэматызаваць, мадэрнізаваць, мадэліраваць і інш.*).

Прэфіксальны – утварэнне шляхам далучэння прэфіксаў. Пры прэфіксацыі найбольш прадуктыўнымі з'яўляюцца прыстаўкі не-, анты-, дэ- (дэз-), звыш-, пера-, пад-, без-, палі-, пра-, ультра- (*безнаяўны, ультрагук, звышпрыдатак, праламленне, пераўтварэнне, антыкарызійны, дэактываваць, падлік, палімер і інш.*);

Прэфіксальна-суфіксальны – утварэнне шляхам адначасовага далучэння прэфікса і суфікса: *размеркавальнік, пашырэнне, наладка, праплаўленне і інш.*;

Аснова- і словаскладанне (аснова + слова, слова + слова: *электрашчыт, тэлеэкран, відэаграма, модульна-рэйтынжавы і інш.*);

Складана-суфіксальны (аснова + аснова + суфікс: *высокачастотны, радыётэхнічны, поўнакаляровы і інш.*);

Бяссуфіксны – утварэнне шляхам адкіду суфікса: *абмерваць* – *абмер*, *накальваць* – *накал*, *надпісваць* – *надпіс* і інш.;

Абрэвіятурны – утварэнне шляхам вылучэння першых літар, літар і частак слова, літар і цэлых слоў: *АППС* – *аўтаматызаваная інфармацыйна-пошукавая сістэма*, *мікра-ЭВМ*, *перфарацыйная ЭВМ* і інш.;

Семантычны – пераасэнсаванне значэння слова: *мыш* (*грызун*) – *мыш* (*прыстасаванне ў камп'ютэры*), *рэдактар* (*пасада*) – *рэдактар* (*праграма для рэдагавання дакументаў*), *хваля* (*на вадзе*) – *хваля* (*элетрамагнітная*) і інш.

У працэсе папаўнення беларускай тэрміналогіі значную ролю адыгрываюць словаўтваральныя кампаненты, запазычаныя з іншых моў (у асноўным з грэчаскай і лацінскай). Прыкладам запазычвання могуць служыць наступныя кампаненты [2]:

а) грэчаскага паходжання: *агра* (поле), *астра* (зорка), *аэра* (паветра), *бія* (жыццё), *зоа* (жывёла), *нейра* (нерв), *піра* (агонь), *псеўда* (выдумка), *псіха* (душа), *тэрма* (цяпло), *фота* (святло), *гелія* (сонца), *пнеўма* (дыханне), *фона* (гук), *фіта* (расліна), *эка* (асяроддзе), *дынама* (сіла), *лога* (слова), *тэхна* (майстэрства), *макра* (вялікі), *мега* (буйны), *мікра* (малы), *стэрэа* (прасторавы), *аўта* (сам), *графіа* (пішу), *кардыя* (сэрца), *гідра* (вада), *анты* (супраць), *гемі* (напалову) і інш.;

б) лацінскага паходжання: *авія* (птушка), *аква* (вада), *вела* (хуткі), *вібра* (дрыжу, вагаюся), *відэа* (гляджу, бачу), *мульти* (многа), *турба* (віхор), *уні* (адзін), *фікацыя* (рабіць), *інтэр* (паміж), *суб* (падпарадкаванасць), *экс* (былы), *бі* (двойчы), *супер* (зверху, над) і інш.

Кампазіцыйна-структурная арганізацыя навуковых тэкстаў

Структурнай адзінкай навуковай літаратуры з'яўляецца навуковы тэкст. **Тэкст** (ад лац. *Textus* – тканіна, сувязь, пабудова) – гэта напісанае, надрукаванае (выказванне, абзац, раздзел твора і г.д.) або выказанае вусна паведамленне, якое характарызуецца сэнсавай і структурнай завершанасцю, яго можна ўзнавіць, паўтарыць у тым самым выглядзе [19].

Мінімальнай сэнсава закончанай адзінкай тэксту з'яўляецца сказ. Сказ або некалькі сказаў, якія аб'яднаны па сэнсу і выражаюць закончаную думку, утвараюць **абзац**. Першы сказ абзаца заўсёды пішацца з чырвонага радка. У навуковых тэкстах сродкі сувязі паміж абзацамі амаль такія ж, як і паміж сказамі (злучнікі, злучальныя словы).

Любы тэкст мае сваё сэнсавое адзінства, якое выражаецца ў тэме. **Тэма** – асноўная думка тэксту, яго сэнсавое ядро. Тэма можа дзяліцца на часткі – **падтэмы** (асноўныя пытанні тэмы), якія, у сваю чаргу, могуць дзяліцца на больш дробныя – **мікратэмы**. У тэксце можа быць толькі адна тэма, некалькі падтэм і некалькі мікратэм.

Паводле спосабу выкладу інфармацыі адрозніваюць тры тыпы тэкстаў: апавяданне, апісанне і разважанне. *Тэкст-апісанне* дае характарыстыку прадмету, працэсу або дзеянню. У *тэксце-разважанні* разглядаюцца пэўныя пытанні, праблемы, палажэнні. У аснове такіх тэкстаў – лагічная паслядоўнасць і аргументаванасць. Гэтыя два тыпы пашыраны сярод тэкстаў навуковай літаратуры. Часта яны асімілююцца і ўтвараюць тып “апісанне-разважанне”. *Тэкст-апавяданне* не характэрны для навуковай літаратуры.

Асноўная функцыя навуковага тэксту – данесці да чытача пэўную інфармацыю, а таксама аргументаваць вывады, даказаць навізну і каштоўнасць ідэі.

Для тэкстаў навуковай літаратуры характэрны наступныя ўласцівасці: а) лагічнасць, паслядоўнасць, дакладнасць, доказнасць, абстрактна-абагульненае выкладанне матэрыялу; б) выкарыстоўванне тэрмінаў, абстрактных назоўнікаў, формул, умоўных абазначэнняў, графікаў, схем, табліц, спасылак на навуковыя крыніцы, адсутнасць вобразных сродкаў; в) сінтаксіс прадстаўлены апавядальнымі сказамі, простымі сказамі, складанымі сказамі злучнікавага злучэння з некалькімі даданымі часткамі, аднароднымі членамі з абагульняючымі словамі.

Тыповыя лексіка-граматычныя сродкі навуковага тэксту

- Абстрактныя назоўнікі – назоўнікі, якія абазначаюць разнастайныя адцягненыя паняцці (з’явы, стан, якасці, уласцівасці, пачуцці, працэсы, дзеянні і інш.). Напрыклад: *нарастанне, аперацыя, аднароднасць, прадуктыўнасць, узмацненне, шум, эфект, сувязь і інш.*

- Назоўнікі роднага склону, напрыклад: *удару, сімвала, правядзення, неабходнасці, неону, манеўра, маштабу, лазера і інш.*

- Зваротныя дзеясловы – дзеясловы на -ся, -цца, напрыклад: *з’яўляецца, характарызуецца, называецца, ствараецца і інш.*

- Неасабова-прэдыкатыўныя словы – нязменныя словы, якія абазначаюць стан прыроды і навакольнага асяроддзя, фізічны і псіхічны стан чалавека або жывой істоты, ацэнку становішча, дзеяння, магчымасць, немагчымасць, неабходнасць і выконваюць функцыю выказніка ў безасабовых сказах: *Лічыцца, што... . Трэба даказаць, што... . Неабходна знайсці* правільны варыянт адказу.

- Аддзеяслоўныя назоўнікі – назоўнікі, якія абазначаюць дзеянне: *праграмаванне, машынабудаванне, падаўленне, выпраменьванне, інсталяцыя і інш.*

- Поўныя формы прыметнікаў і дзеепрыметнікаў (*узровень высокі, праграма напісаная, быў створаны і інш.*).

Тыповыя лексіка-сінтаксічныя канструкцыі навуковага тэксту

- Апавядальныя сказы

•Сказы з аднароднымі членамі, якія ўжываюцца для класіфікацыі або сістэматызацыі з’яў, прыкмет, прадметаў. (*Выдзяленне падсістэм ажыццяўляецца ў суадносінах з іх спецыфічнымі рысамі па функцыянальных, структурна-арганізацыйных і іншых прыкметах.*)

•Складаназалежныя сказы з рознымі відамі сувязі. (*Прынцып сістэмы счытвання заключаецца ў тым, што лазерны прамень, які мае дыяметр 1.6 мкм, напраўляецца на паверхню кампакт-дыска, які круціцца з вялікай хуткасцю.*)

•Сродкі міжфразавай сувязі тыпу злучнікаў і злучальных слоў: *у сувязі з тым што, па меры таго як, у той час калі, нягледзячы на тое што, разам з тым, між тым, тым не менш.*

•Словазлучэнні-тэрміны (*нейтрон палярызаваны, пераўтварэнне вектарна-растравае, карэкцыя атмасферная, аэракасмічны відарыс і інш.*)

•Прыназоўнікі тыпу: *на працягу, па меры, адносна, у сувязі, у галіне, шляхам.*

Практычныя заданні да главы “Навуковы стыль”

Практыкаванне 1. Перакладзіце тэкст на беларускую мову. Падкрэсліце словы, агульныя для ўсіх стыляў беларускай мовы.

Сейчас в мире присутствует множество различных типов магнитных носителей: дискеты для компьютеров, аудио- и видеокассеты, бобинные ленты, жёсткие диски внутри компьютеров и т.д.

Но постепенно открываются новые законы физики, и вместе с ними — новые возможности записи информации. Уже несколько десятилетий назад появилось множество носителей информации, базирующихся на новой технологии — считывания информации при помощи линз и лазерного луча. Но всё равно технология магнитной записи просуществует ещё довольно долго из-за своего удобства в использовании.

Практыкаванне 2. Знайдзіце ў сказах тэрміны. Вызначце, што яны абазначаюць.

Значным дасягненнем навукі з’яўляецца стварэнне квантавых прылад, якія заснаваны на выкарыстанні квантавай прыроды энергіі, у прыватнасці электрамагнітнага выпраменьвання. Гэта прывяло да стварэння лазераў — прылад генерацыі і ўзмацнення частот сантыметровага дыяпазону даўжыні хваль, і лазераў — генератараў кагерэнтнага святла, якія выпраменьваюць светлавы паток у вельмі вузкім цялесным вугле і ў вельмі вузкім дыяпазоне частот (манахраматычнае выпраменьванне). Выкарыстоўванне лазераў адкрывае прынцыпова новыя магчымасці ў галіне сувязі.

Практыкаванне 3. Аднаслоўныя тэрміны зрабіце шматслоўнымі.

Рахунак, нарматыў, мадэліраванне, рэгрэсія, святлодыёд, схема, трансфарматар, выпраменьванне, цана, дыск.

Практыкаванне 4. Вызначце, да якой тэрмінасістэмы адносяцца групы слоў.

Эманацыя, шкала рэгрэсавальная, наскок, апора, недастатковая рытмічнасць, цэнтральны абаронца, дваіное сальта;

кансорцыум, канцэнтрацыя вытворчасці, падатак на дабаўленую вартасць, тэхнічны ўзровень вытворчасці, баланс нацыянальнага даходу, калькуляцыя;

бінарнае поле, перыядычна мадуляваны, ультрагукавая хваля, успрымальнасць магнітная малярная, альфа-спектрометр, прабойная напружанасць электрычнага поля.

Практыкаванне 5. Вызначце прыём і спосаб утварэння тэрмінаў.

Звышправаднік, святлоаддача, паток плазмы, рэзанатарны, КЭД (квантавая электрадынаміка), інерцыя, выгаранне часцінак у віхравым пульсуючым патоку.

Практыкаванне 6. Перакладзіце тэрміны на беларускую мову. Выявіце асаблівасці ў перакладзе адэкватных тэрмінаў.

Редактировать, планировать (план), планировать (летать), синтезировать, технологический, пользователь, накопитель, проходимость, операционный, оперативный, усилитель, предприниматель, электропроводимость, мощность, излучатель, перспективный, моделировать.

Практыкаванне 7. Знайдзіце і вызначце ў тэксце прыкметы навуковага стылю (лексіка-граматычныя і лексіка-сінтаксічныя).

Эканамічны прагрэс – працэс паступальнага развіцця грамадскай вытворчасці, які характарызуецца ўстойлівым эканамічным ростам і павышэннем эфектыўнасці вытворчасці, атрыманнем большых вынікаў пры меншых затратах.

Вузлавымі момантамі эканамічнага прагрэсу выступаюць пераходы ад аднаго гістарычнага спосабу вытворчасці да другога. Разам з тым эканамічны прагрэс мае месца ў рамках кожнага дадзенага спосабу вытворчасці не толькі ў форме колькасных змяненняў, але і ў выглядзе пэўных якасных зрухаў.

Вынікам эканамічнага прагрэсу з'яўляецца нацыянальнае багацце, якое ў ходзе расшыранага ўзнаўлення не толькі расце, але і пастаянна абнаўляецца і тым самым становіцца перадумовай эканамічнага прагрэсу. Адзін з магістральных напрамкаў эканамічнага прагрэсу – усямернае выкарыстанне эканамічнага патэнцыялу, яго пастаяннае нарошчванне і ўдасканалванне.

Практыкаванне 8. Сэнсава прааналізуйце прапанаваны тэкст, вызначце ў ім тэму, падтэмы і мікратэмы. Перакладзіце тэкст на беларускую мову, выдзеліце абзацы.

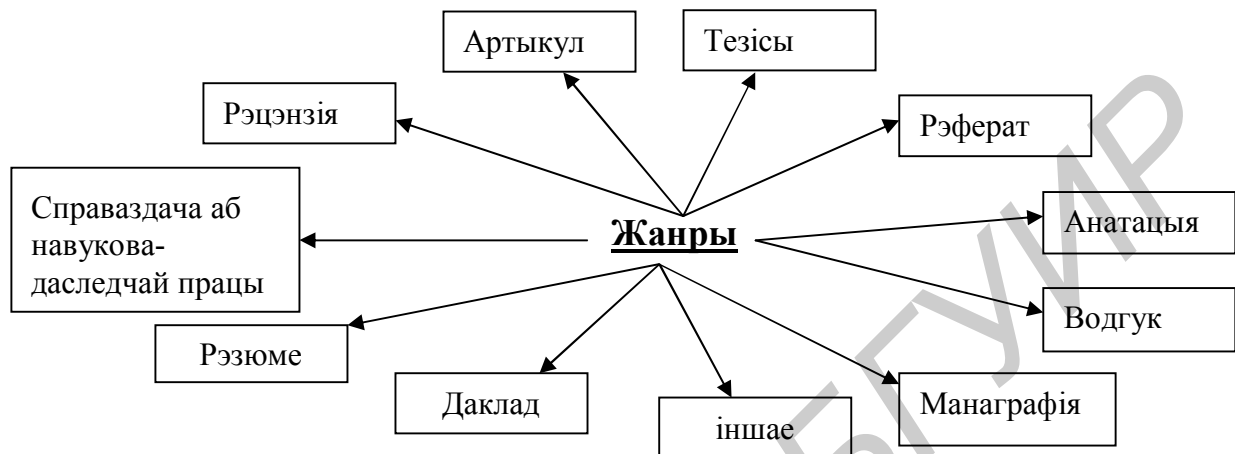
Отвлечшись на секунду от всех тонкостей существующих ныне способов перевести текст с одного языка на другой, можно с уверенностью утверждать, что есть лишь три типа перевода: человеческий, машинный и человеко-машинный. Первый тип, вне всяких сомнений, является самым трудоемким, однако, на первый взгляд, он кажется наиболее надежным, поскольку кто, если не человек, способен адекватно передать смысл, заключенный в тексте? Тем не менее, более внимательный взгляд на проблему позволяет обнаружить, что человеческий перевод по-настоящему ценен или, если хотите, бесценен только в художественной литературе и, отчасти, в публицистике, где важными факторами являются разнообразие и творческий подход. В то же время, научные и технические тексты требуют строгих формулировок и точного следования терминологии, что временами представляет для человека проблему. Идеальным средством для технического перевода мог бы оказаться компьютер, но в ближайшие годы чисто машинный перевод едва ли найдет серьезное практическое применение в силу сложности, многообразия и недостаточной “формализуемости” естественных языков. Выходом из положения является комбинированный, человеко-машинный перевод, выполняемый при доминирующей роли человека, но с привлечением возможностей вычислительной техники. Полагаясь на справедливость вышесказанного, сконцентрируем свое внимание на задаче оптимального комбинирования процессов человеческого и компьютерного переводов технического текста. Дабы с первых же строк не отклоняться от пресловутого принципа точности терминологии, для начала введем ряд определений, заранее отметив, что все они даются исключительно в контексте поставленной задачи.

Практыкаванне 9. Перакладзіце тэкст на беларускую мову, карыстаючыся тэрміналагічным слоўнікам.

В лазерных принтерах используется электрографический принцип создания изображения – примерно такой же, как и в копировальных машинах. Наиболее важными частями лазерного принтера можно считать фотопроводящий барабан (или ленту), полупроводниковый лазер и прецизионную оптико-механическую систему, перемещающую луч. Лазер формирует электронное изображение на светочувствительной фотопримной ленте последовательно для каждого цвета тонера (СМΥК). Принтер, работающий в монохромном режиме со скоростью 8 стр/мин, в цветном режиме обеспечит только 2 стр/мин. Когда изображение на фоточувствительной ленте полностью построено, подаваемый лист заряжается таким образом, чтобы тонер с барабана притягивался к бумаге. После этого изображение закрепляется на ней за счет нагрева частиц тонера до температуры плавления. Окончательную фиксацию изображения осуществляют специальные валики, прижимающие расплавленный тонер к бумаге.

3.2. Сістэма жанраў навуковай літаратуры

Жанр – форма арганізацыі моўнага матэрыялу ў межах таго або іншага стылю. У жанравых адносінах навуковая мова з’яўляецца адной з найбольш багатых.

Як бачна, навуковая і тэхнічная літаратура разнастайная паводле жанраў. Кожны з жанраў побач з агульнымі стылёвымі рысамі мае і свае індывідуальныя асаблівасці.

Рэферат – кароткі выклад зместу дакумента або яго часткі, які ўключае асноўныя фактычныя звесткі, вывады, неабходныя для першапачатковага азнаямлення з дакументам і вызначэння мэтазгоднасці звароту да яго.

Рэферыраванне – інтэлектуальны творчы працэс, які ўключае асэнсоўванне тэксту, пераўтварэнне інфармацыі аналітычна-сінтэтычным спосабам і стварэнне новага (другаснага) тэксту. Падрыхтоўка рэфератаў – адзін з найбольш складаных відаў самастойнай работы. Рэферыраванне прывучае чалавека ўдумліва працаваць з літаратурай, арыентавацца ў ёй, выбіраючы патрэбную інфармацыю.

Рэферат можа быць **рэпрадуктыўным** (аднаўляе тэкст першаснага тэксту) і **прадуктыўным** (утрымлівае крытычнае або творчае асэнсаванне рэферыруемай крыніцы). Рэпрадуктыўныя рэфераты бываюць двух відаў: рэферат-канспект і рэферат-рэзюме. Рэферат-канспект утрымлівае ў абагульненым выглядзе фактычную інфармацыю, ілюстрацыі, звесткі аб метадах даследавання, атрыманых выніках і магчымасцях іх ужывання. Рэферат-рэзюме прыводзіць толькі асноўныя палажэнні, якія блізка звязаны з тэмай тэксту. Прадуктыўныя рэфераты прадстаўлены рэфератам-аглядам і рэфератам-дакладам. Рэферат-агляд складаецца на аснове некалькіх першасных тэкстаў, дае магчымасць супастаўлення розных пунктаў гледжання па канкрэтным пытанні. Рэферат-даклад мае разгорнуты характар, побач з

аналізам інфармацыі, прыведзенай у першакрыніцы, дае аб'ектыўную ацэнку стану праблемы.

Віды рэфератаў па паўнаце выкладу

Інфарматыўныя

(змяшчаюць у абагульненым выглядзе ўсе палажэнні + ілюстрацыі)

індыкатыўныя

(змяшчаюць не ўсе, а толькі асноўныя палажэнні)

У **структуры рэферата** любога тыпу вылучаюць тры асноўныя кампаненты:

- бібліяграфічнае апісанне;
- уласна рэфератыўны тэкст;
- даведачны апарат.

Як і любы навуковы тэкст, рэферат мае пэўную **кампазіцыю**:

1. Уступ. Задачы ўступу могуць быць наступнымі: указаць выхадныя даныя тэксту (назва тэксту, дзе і калі апублікаваны); паведаміць звесткі аб аўтары (прозвішча, імя, імя па бацьку, спецыяльнасць, вучоная ступень, вучонае званне); раскрыць сэнс назвы работы, чаму яна прысвячаецца і ў сувязі з чым напісана.

2. Пералік асноўных пытанняў і праблем, пра якія паведамляецца ў першакрыніцы.

3. Аналіз самых важных, на думку рэферэнта, пытанняў, якія ўтрымліваюцца ў тэксце-арыгінале. Праводзячы такі аналіз, неабходна абгрунтаваць важнасць абраных пытанняў, сцісла перадаць думку аўтара па гэтых пытаннях, выказаць сваё меркаванне наконт разважанняў аўтара першакрыніцы.

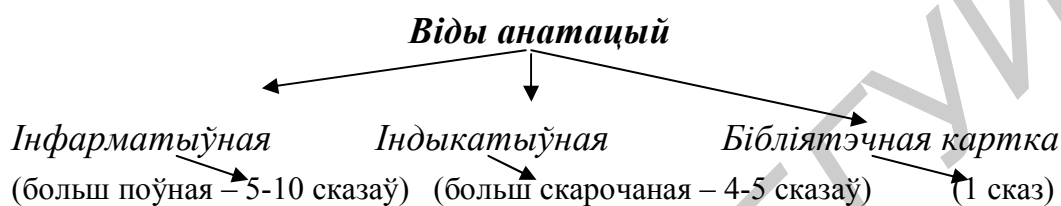
4. Агульны вывад аб значэнні ўсёй тэмы або праблемы рэферыруемага тэксту.

Такім чынам, рэферат мае пастаянныя структуры: загаловачную частку з бібліяграфічным апісаннем, уласна рэфератыўную частку, у якой абагульняюцца звесткі аб аўтарах, называецца асноўная тэма і праблематыка першакрыніц, даецца падрабязнае апісанне або сціслае выкладанне найбольш важкіх пытанняў, робяцца вывады.

У рэфераце выкарыстоўваюцца моўныя клішэ, характэрныя для данага жанру навуковага стылю: аўтар спыняецца на пытанні; аўтар аналізуе; пры гэтым ён адзначае; самым сур'ёзным наступствам гэтага з'яўляецца; адсюль аўтар робіць вывад; задача, на думку аўтара, заключаецца ў тым, што; аўтар разглядае; артыкул прысвечаны і інш.

Анатацыя – кароткая характарыстыка арыгінала, якая перадае змест у выглядзе пераліку асноўных пытанняў, а часам дае і крытычную ацэнку. У адрозненне ад рэферата, анатацыя з’яўляецца максімальна кароткім паведамленнем аб змесце кнігі, артыкула. Студэнтам веданне правіл напісання анатацыі неабходна для таго, каб умець характарызаваць кнігу або прачытаны артыкул. Анатацыя дае ўяўленне аб:

- характары арыгінала (навуковы артыкул, тэхнічнае апісанне, навукова-папулярная кніга і інш.);
- яго будове (якія пытанні і ў якой паслядоўнасці разглядаюцца);
- прызначэнні арыгінала (на каго разлічаны і з якой мэтай напісаны).

Прыклады анатацый:

Інфарматыўная анатацыя

Кароткі эканамічны слоўнік / Пад рэд. М.І. Платніцкага. – Мн.: БДЭУ, 1992. – 256 с.

“Кароткі эканамічны слоўнік” – выданне, у пэўным сэнсе не падобнае на іншыя эканамічныя слоўнікі. З аднаго боку, ён прызначаны для шырокага азнаямлення чытачоў з сучасным тлумачэннем актуальных эканамічных катэгорый і паняццяў, а з другога – ён мае мэтанакіраванае вучэбна-метадычнае прызначэнне: дапамагчы дасягнуць адназначнага разумення сучасных працэсаў у сацыяльна-эканамічнай галіне з пункту гледжання як палітычнай эканоміі, так і іншых эканамічных і грамадскіх навук.

Не менш істотную ролю слоўнік адыграе ва ўстанаўленні і службовым выкарыстанні двухмоўя ў сферы гаспадарчай дзейнасці, у замацаванні беларускай мовы ў якасці дзяржаўнай.

Для зручнасці ў карыстанні ў канцы пададзены руска-беларускі слоўнік паняццяў і тэрмінаў, змешчаных у слоўніку.

Пры падрыхтоўцы слоўніка аўтары карысталіся такімі выданнямі, як “Русско-белорусский словарь” у двух тамах (Мінск: Беларуская Савецкая Энцыклапедыя імя Петруся Броўкі, 1982), “Беларуска-рускі слоўнік” (Мінск: Беларуская Савецкая Энцыклапедыя імя Петруся Броўкі, 1988. Выданне 2-е, перапрацаванае і дапоўненае), “Краткий экономический словарь” (М.: Политиздат, 1987), “Краткий словарь по социологии” (М.: Политиздат, 1988) і інш.

Слоўнік распрацаваны калектывамі эканамічных кафедраў і кафедры правазнаўства Беларускага дзяржаўнага эканамічнага ўніверсітэта.

Індыкатыўная анатацыя

Дарошчанка А.В. Дарога ў будучыню. Артыкул размешчаны ў часопісе “Изобретатель” / 2000 г., № 4.

Артыкул уяўляе сабой агляд інфармацыйных сістэм сучаснасці і будучыні. У ім аўтар разглядае магчымасці далейшага развіцця інфармацыйных тэхналогій, знаёміць з новымі канструкцыямі. На працягу знаёмства з артыкулам выяўляюцца станоўчыя і адмоўныя бакі прапанаваных канструкцый. У заключэнні аўтар прыходзіць да высновы, што будучыня з новымі тэхналагічнымі канструкцыямі з’яўляецца больш проста і мабільнай.

Артыкул мае навукова-публіцыстычны характар і разлічаны на шырокае кола чытачоў.

Бібліятэчная картка

Сямешка Л.І. Беларуская мова: Вучэбны дапаможнік. – Мн.: Сучаснае слова, 1999. – 224 с.

Асобы жанр навуковай літаратуры – тэзісы. Спецыялістам па якой-небудзь галіне навукі часта бывае неабходна сабрацца разам, паслухаць даклады адзін аднаго, пагаварыць, абмяняцца думкамі. Публікаваць поўныя тэксты дакладаў часта няма магчымасці, а таксама і неабходнасці. У такіх выпадках выдаюцца зборнікі тэзісаў дакладаў.

Тэзісы – палажэнні, правільнасць якіх павінна быць раскрыта і абгрунтавана; сфармуляваныя палажэнні, якія коратка перадаюць асноўныя думкі лекцыі, даклада, артыкула і інш. Тэзіс уключае ў сябе прадмет мовы (аб чым гаворыцца ў тэксце) і галоўную аналізуемую прыкмету (тое, што гаворыцца аб гэтым прадмеце). Доказам галоўнага тэзіса з’яўляюцца **аргументы** (довады, якія прыводзяцца як доказ). Для больш поўнай аргументацыі тэзіса неабходны **ілюстрацыі** – прыклады, якія пацвярджаюць прапанаваныя тэарэтычныя палажэнні. Пры напісанні тэзісаў абыходзяцца без уступу, апісання метадыкі работы, прыводзяцца толькі асноўныя вынікі работы. Паколькі тэзісы з’яўляюцца палажэннямі, то яны маюць адпаведную структуру сказаў. Гэта або назыўныя сказы (выказваюць сцвярджэнне або адмоўе), або сказы, якія з’яўляюцца тлумачэннем розных паняццяў (маюць структуру *гэта ёсць гэта*).

Прыклад тэзісаў артыкула:

Артыкул “На парозе вякоў”

Сучасны этап развіцця радыёэлектроннай апаратуры і тэхнікі характарызуецца ўсё больш шырокім выкарыстаннем мікраэлектронных

прылад высокай функцыянальнай складанасці з уніфікаванымі схематэхнічнымі рашэннямі.

Пры гэтым, разам з дасягненнямі ў галіне лічбавай мікрасхематэхнікі, у прыватнасці мікрапрацэсарных сістэм і мікра-ЭВМ, назіраецца істотны прагрэс у распрацоўцы аналагавых інтэгральных схем. Гэта, у першую чаргу, адносіцца да таймераў і БІС для сувязной бытавой апаратуры. Разам з тым ускладненне задач, якія рашаюцца РЭА, настойліва патрабуе выкарыстання мікрасхем прыватнага ўжывання – мікразборак, якія ў шматлікіх выпадках забяспечваюць аптымальную структуру апаратуры з магчымасцю максімальнай аўтаматызацыі кіравання і кантролю яе функцыянавання.

Тэзісы артыкула “На парозе вякоў”

Ужыванне мікраэлектронных прылад высокай функцыянальнай складанасці для развіцця радыёэлектроннай апаратуры і тэхнікі.

Існаванне істотнага прагрэсу ў распрацоўцы аналагавых інтэгральных схем (таймеры і БІС).

Неабходнасць выкарыстання мікрасхем прыватнага ўжывання для забеспячэння аптымальнай структуры апаратуры і максімальнай аўтаматызацыі кіравання і кантролю яе функцыянавання.

Водгук – навуковая праца, у якой аўтар дзеліцца сваімі ўражаннямі аб навукавай працы іншага аўтара, пры гэтым не ставіць перад сабой мэты ўсебакова ахарактарызаваць змест і навуковую структуру.

Навуковы артыкул – сачыненне невялікага памеру ў газеце, часопісе, зборніку, у якім аўтар выкладае вынікі асабістага даследавання. Звычайна кожны артыкул суправаджаецца кароткім (5-10 радкоў) рэзюме.

Рэзюме – кароткі выклад зместу, сутнасці артыкула, прамовы; кароткі вывад са сказанага). Чытач заўсёды спачатку чытае рэзюме, пасля чаго вырашае, ці трэба чытаць увесь тэкст артыкула.

Рэцэнзія – артыкул, у якім даюцца ўсебаковы аналіз і ацэнка навуковага твора.

Манаграфія – навуковы твор, які ставіць сваёй мэтай глыбока даследаваць якое-небудзь пытанне або тэму.

Даклад – разгорнутае публічнае паведамленне на якую-небудзь тэму.

Рэфэрат, анатацыя, тэзісы, рэзюме – жанры навукова-інфарматыўнага падстылю, аб’яднаныя агульнымі ўласцівасцямі – з’яўляюцца другаснымі жанрамі мовы, г.зн. складаюцца на аснове ўжо існуючых апорных тэкстаў. Асноўным працэсам перапрацоўкі тэкстаў-арыгіналаў з’яўляецца кампрэсія іх моўнага матэрыялу. Сутнасць кампрэсіі заключаецца ў змяншэнні аб’ёму інфармацыі за кошт пропуску падрабязнасцей, абагульнення інфармацыйнага матэрыялу. Прыёмы кампрэсіі могуць быць рознымі: замена структуры сказаў

(просты на складаны і наадварот, накладванне сказаў падобнай канструкцыі з утварэннем сказаў з аднароднымі членамі); замена доўгіх элементаў тэксту на больш кароткія з захаваннем сэнсу змененых элементаў; запіс асноўнай інфармацыі і пропуск малазначнай.

Практычныя заданні да главы “Сістэма жанраў навуковай літаратуры”

Практыкаванне 1. Вызначце жанр прапанаванага тэксту.

Галоўным накірункам перабудовы менеджменту і яго радыкальнага ўдасканалвання, прыстасавання да сучасных умоў стала масавае выкарыстоўванне найноўшай камп’ютэрнай і тэлекамунікацыйнай тэхнікі, фарміраванне на яе аснове высокаэфектыўных інфармацыйна-кіраўніцкіх тэхналогій. Сродкі і метады прыкладной інфарматыкі выкарыстоўваюцца ў менеджменце і маркетынгу. Новыя тэхналогіі, заснаваныя на камп’ютэрнай тэхніцы, патрабуюць радыкальных змен арганізацыйных структур менеджменту, яго рэгламенту, кадравага патэнцыялу, сістэмы дакументацыі, фіксавання і перадачы інфармацыі. Асобае значэнне мае ўкараненне інфармацыйнага менеджменту, якое значна пашырае магчымасці выкарыстання кампаніямі інфармацыйных сродкаў. Развіццё інфармацыйнага менеджменту звязана з арганізацыяй сістэмы апрацоўкі даных і ведаў, паслядоўнага іх развіцця да ўзроўню інтэграваных аўтаматызаваных сістэм кіравання, якія ахопліваюць па вертыкалі і гарызанталі ўсе ўзроўні вытворчасці і збыту.

Тэхналогія – гэта комплекс навуковых і інжынерных ведаў, рэалізаваных у прыёмах працы, наборах матэрыяльных, тэхнічных, энергетычных, працоўных фактараў вытворчасці, спосабах іх аб’яднання для стварэння прадукта або паслугі, якія адпавядаюць пэўным патрабаванням.

Тэхналогія непарыўна звязана з машынізацыяй вытворчага або невытворчага, у першую чаргу ўпраўленчага, процэсу. Кіраўніцкія тэхналогіі базуюцца на выкарыстанні камп’ютэраў і тэлекамунікацыйнай тэхнікі.

Практыкаванне 2. Складзіце тэзісы прапанаванага тэксту. Перакладзіце іх на беларускую мову.

Для большага часткі прадпрыемстваў інфармацыйныя рашэнні з выкарыстаннем сеткі персанальных камп’ютэраў з’яўляюцца фактычным стандартам. У той жа час прыкладнае праграмнае забеспячэнне, выкарыстоўванае гэтымі прадпрыемствамі (такое, як аўтаматызаваныя сістэмы дакументаабоарота, сістэмы кіравання прамысловымі і гандлёвымі прадпрыемствамі, бухгалтэрыяныя сістэмы і др.), створана пры дапамозе інструментарыя папярэдняга пакалення і неспасобна эфектыўна выкарыстоўваць рэсурсы, даступныя новымі тэхналогіямі. К сучасным інфармацыйным сістэмам узроўня прадпрыемства

предъявляются очень высокие требования производительности, надежности, обеспечения целостности и безопасности данных (особенно при сегодняшнем развитии Internet), защиты от системных и аппаратных сбоев, масштабируемости, возможности взаимодействия с другими системами, работы в гетерогенных распределенных вычислительных сетях.

В течение последнего времени большое распространение получила новая технология построения баз данных – технология “клиент-сервер”. Эта технология дает ряд неоспоримых преимуществ по сравнению с технологией предыдущего поколения – технологией “файл-сервер”. В частности, она предоставляет большие возможности по защите данных от несанкционированного доступа и разграничение прав доступа на уровне отдельных записей и полей, дает возможность работы с большими мультимедийными и нестандартными данными. Также новая технология позволяет работать как в локальных сетях, так и в глобальных и в Internet. Системы, построенные на новой технологии “клиент-сервер”, отличаются высокой степенью безопасности, территориальной независимости и не требовательны к аппаратной мощности клиентских станций.

В настоящее время в области баз данных и проектирования систем с использованием новой технологии “клиент-сервер” ведутся работы в разных направлениях. Во-первых, продолжают вестись работы по усовершенствованию технологии и уменьшению требований к аппаратному и программному обеспечению, с одновременным увеличением производительности. Во-вторых, ведутся работы в направлении переноса всех программ, использующих технологию предыдущего поколения “файл-сервер”, на новую и более современную технологию “клиент-сервер”.

Практиканне 3. Напішыце індывідуальную анатацыю (артыкул для анатавання выберыце самастойна).

Практиканне 4. Карыстаючыся рознымі прыёмамі кампрэсіі, зменшыце аб’ём тэксту.

Эканамічны прагрэс – працэс паступальнага развіцця грамадскай вытворчасці, які характарызуецца ўстойлівым эканамічным ростам і павышэннем эфектыўнасці вытворчасці, атрыманнем большых вынікаў пры меншых затратах.

У цяперашні час выкарыстоўваецца многа тыпаў розных аперацыйных сістэм для ЭВМ розных відаў, аднак у іх структуры існуюць агульныя прынцыпы. У складзе многіх аперацыйных сістэм можна выдзеліць нейкую частку, якая з’яўляецца асновай усёй сістэмы і называецца ядром. У склад ядра ўваходзяць модулі, якія найбольш часта выкарыстоўваюцца, такія як модуль кіравання сістэмай перарыванняў, сродкі па размеркаванні такіх асноўных рэсурсаў, як аператыўная памяць і працэсар. Праграмы, што ўваходзяць у склад ядра, пры загрузцы АС змяшчаюцца ў аператыўную памяць, дзе яны пастаянна знаходзяцца і выкарыстоўваюцца пры функцыянаванні ЭВМ. Такія праграмы

назваюць рэзідэнтнымі. Да рэзідэнтных адносяць таксама і праграмы-драйверы, якія кіруюць работай перыферыяных устройстваў.

3.3. Афіцыйна-справавы стыль

Узнікненне афіцыйна-справавога стылю было выклікана грамадскай дзейнасцю ў афіцыйнай, канцылярскай, юрыдычнай, дыпламатычнай сферах.

Афіцыйна-справавы стыль – гэта такая разнавіднасць літаратурнай мовы, якая абслугоўвае сферу афіцыйных справавых зносін: зносіны паміж дзяржаўнай уладай і насельніцтвам, паміж дзяржавамі, паміж прадпрыемствамі, арганізацыямі, установамі, паміж асобай і грамадствам.

Функцыя справавога стылю заключаецца ў тым, што ён надае паведамленню характар дакумента і гэтым пераводзіць адлюстраваныя ў гэтым дакуменце розныя бакі чалавечых зносін у разрад афіцыйна-справавых.

У складзе гэтага стылю выдзяляюць адпаведна сферы грамадскай дзейнасці чалавека наступныя падстылі:

- уласна заканадаўчы (закон, указ, грамадзянскія і крымінальныя акты, статуты і інш.);
- дыпламатычны (нота, мемарандум, камюніке, пагадненне, канвенцыя і інш.);
- адміністрацыйна-канцылярскі (акт, распараджэнне, загад, асабістыя дзелавыя паперы і інш.).

Моўныя асаблівасці стылю:

- строгая дакладнасць;
- інфарматыўнасць;
- паслядоўнасць выкладання фактаў;
- аб'ектыўнасць;
- наяўнасць маўленчых стандартаў (клішэ);
- адсутнасць эмацыянальна афарбаваных слоў, фразеалагізмаў, выклічнікаў;
- адназначнасць фармулёвак;
- сцісласць;
- наяўнасць своеасаблівай лексікі і адметных рыс сінтаксісу, напрыклад: вышэй названыя, ісцец, ахова, выкарыстанне, пасведчанне, з мэтай забеспячэння, прыцягнуць да адказнасці, справаздачны перыяд, мела месца, у выніку таго, з прычыны таго, з мэтай, у сувязі, на працягу, за выключэннем, доктар эканамічных навук, прафесар, лаўрэат прэміі; ужыванне аднаасастаўных

сказаў (загадваю, прашу, дазваляю); ужыванне выказнікаў-інфінітываў (выканаць, забяспечыць, узгадніць).

Адзінкай афіцыйна-справавога стылю з'яўляецца дакумент [13].

Дакумент – дзелавая папера, якая мае прававую значнасць; усё тое, што можа сведчыць аб чым-небудзь, пацвярджаць што-небудзь.

Службовы дакумент – афіцыйны дакумент, які выкарыстоўваецца ў бягучай дзейнасці прадпрыемства, арганізацыі, установы.

Дакументы павінны складацца і афармляцца на аснове правілаў, якія выкладзены ў Адзінай дзяржаўнай сістэме справаводства.

Любы дакумент складаецца з асобных элементаў, якія называюцца **рэквізітам** (адрасат, адрасант, эмблема, код дакумента, назва дакумента, тэкст, рэзалюцыя, подпіс, дата і г.д.). Розныя віды дакументаў маюць розныя наборы рэквізітаў (загад і дакладная запіска маюць розныя наборы рэквізітаў).

Сукупнасць рэквізітаў, якія ў вызначаным парадку размешчаны ў дакуменце, складае яго **фармуляр**.

Агульнае патрабаванне, якое вызначае спецыфіку тэкстаў афіцыйна-справавога стылю, заключаецца ў наступным: выкладанне павінна весціся па дакладна прадуманым плане; ні ў плане выкладання, ні ў пераходах ад адной часткі да другой, ні ў асобных фармулёўках не павінны парушацца законы логікі.

Па спосабе выкладання інфармацыі выдзяляюць тры віды тэкстаў: *паведамленне, апісанне, канстатацыя*.

У **паведамленні** расказваецца аб падзеях (фактах грамадскага жыцця, учынках людзей, з'явах прыроды і інш.) у той храналагічнай паслядоўнасці, у якой яны адбываліся ў рэальнасці. Паведамленне як тып выкладання шырока выкарыстоўваецца пры складанні такіх службовых дакументаў, як аўтабіяграфія, некаторыя віды пратаколаў і справаздач, інфармацыйныя паведамленні і інш. У паведамленні важна вылучаць значныя факты і дэталі. Трэба ўлічваць тое, што працягласць падзеі ў часе і ступень яе важкасці не заўсёды знаходзяцца ў прамой сувязі. Напрыклад, выступленне на сходзе можа быць шматслоўным, але малазмястоўным, і наадварот, лаканічным, але даволі значным і ёмкім па сэнсе.

У **апісанні** характарызуецца з'ява (прадмет, асоба, падзея) шляхам пералічэння яго прыкмет, уласцівасцей, асаблівасцей. Часткі тэксту, якія раскрываюць тыя або іншыя бакі прадмета, з'яўляюцца элементамі апісання. Звычайна апісанне ўключае ў сябе і агульную характарыстыку з'явы, якая канкрэтызуецца і абгрунтоўваецца элементамі апісання. Апісальнае выкладанне можна сустрэць практычна ў любым службовым дакуменце (справаздачы, акце, загадзе і інш.). Працуючы над тэкстам, які ўтрымлівае апісанне, неабходна звяртаць увагу на тое, каб элементы апісання раскрывалі сапраўды значныя ўласцівасці прадмета. У першую чаргу разглядаецца тое, што больш значна ў

даны момант і ў даных умовах. Напрыклад, рэкамендууючы работніка на новую пасаду, перш за ўсё трэба адзначыць узровень яго прафесійнай падрыхтоўкі, ініцыятыўнасць, самастойнасць у прыняцці рашэнняў, актыўнасць у грамадскім жыцці. Такія якасці, як захапленні і схільнасці, могуць разглядацца ў апошнюю чаргу. Размяшчэнне звестак па іх важкасці дазваляе хутчэй скласці агульнае ўяўленне аб прадмеце.

У **канстатацыі** лагічна паслядоўны пералік азначэнняў, меркаванняў і вывадаў раскрывае сувязь з'яў, даказвае пэўнае палажэнне. Канстатацыя можа грунтавацца на параўнанні, супастаўленні фактаў, прадметаў, падзей. У канстатацыі нешта даказваецца.

Складаныя дакументы ўяўляюць сабой тэксты змешаных тыпаў. У службовых дакументах апісанне, паведамленне і канстатацыя вельмі часта дапаўняюць адно аднаго. Таму складальніку дакументаў важна ведаць патрабаванні да кожнага з тыпаў выкладання матэрыялу.

Кампазіцыйная стройнасць дакумента вызначаецца не толькі паслядоўнасцю выкладання зместу і размяшчэннем матэрыялу. У многім яна залежыць ад характару і аб'ёму звестак, якія ўключаюцца ў дакумент. Службовы дакумент пажадана прысвячаць аднаму пытання. Незалежна ад таго, просты дакумент або складаны, ён не павінен утрымліваць тэматычна разнародных, лагічна не звязаных паміж сабой звестак. Дакумент павінен быць кампактным, па магчымасці кароткім. Пры выкладанні зместу нельга загрувашчваць дакумент нязначнымі дэталямі. Аўтар павінен умець выдзеліць галоўнае, прывесці рашаючыя аргументы, падмацаваць свае думкі толькі самымі неабходнымі, самымі важнымі фактамі і лічбамі.

Па спосабе сінтаксічнай арганізацыі мовы, па пунктуацыйным і прасторава-графічным афармленні вылучаюць наступныя віды тэкстаў: *традыцыйны лінейны запіс, трафарэт, анкета, табліца.*

Традыцыйны лінейны запіс. Тэксты дакументаў з лінейным запісам мовы ўяўляюць сабой паслядоўнасць сінтаксічна аформленых сказаў, якія адпавядаюць па стылю выкладу матэрыялу традыцыям службовай перапіскі. Прыкладамі могуць служыць даклады, справаздачы, службовыя лісты і інш.

Трафарэт – спосаб фіксацыі інфармацыі ў выглядзе тэксту з прабеламі, якія прадугледжаны для запаўнення іх пераменнай інфармацыяй, якая залежыць ад канкрэтнай сітуацыі. Прыклады трафарэтных тэкстаў – бланкі даведак, камандзівачных пасведчанняў і інш. Працэс стварэння трафарэтных дакументаў – гэта выдзяленне для групы аднародных дакументаў пастаянных частак тэксту або рэквізітаў і вызначэнне памераў прабелаў для запісу непастаянных звестак. Ужыванне трафарэтных бланкаў значна скарачае час, неабходны для складання дакументаў.

Анкета – спосаб прасторавай арганізацыі тэксту, пры якім пастаянная інфармацыя прыводзіцца ў выглядзе пераліку пытанняў, якія прадугледжваюць строга вызначаны набор адказаў. У выглядзе анкет складаюць асабістыя лісткі

па ўліку кадраў, асабістыя картачкі, разнастайныя заказы і інш. Тэксты анкеты можна разглядаць як рэгламентаваную дыялагічную мову. У анкеты ёсць падабенства з трафарэтам, але ёсць і адрозненні, напрыклад: неаднолькавая арганізацыя мовы; анкета – гэта пералік загадзя падрыхтаваных пытанняў (пытанне – адказ, два звязаныя па сэнсе самастойныя сказы). Акрамя таго, змест анкеты, як правіла, з’яўляецца больш дробным, чым у трафарэце. Тэкст яе размяшчаецца па вертыкалі.

Табліца – спосаб прасторавай арганізацыі тэксту, які прадугледжвае ўнясенне інфармацыі (паказчыкаў) у адпаведныя графы: па гарызанталі – агульнае найменне паказчыкаў (пастаянная інфармацыя), па вертыкалі – канкрэтныя даныя (пераменная інфармацыя) у лічбавым выражэнні або выражэнні словамі. Фраза ў дакуменце, выкананым у выглядзе табліцы, па структуры ўяўляе сабой сказ, у якім у функцыі дзейніка выступаюць паказчыкі дакументаў, а ў функцыі выказніка – іх лікавыя або тэкставыя адпаведнікі.

Трэба адзначыць, што ў адным дакуменце дапускаецца выкарыстанне тэкстаў розных тыпаў.

Вылучаюць наступныя групы афіцыйна-справавых дакументаў па сваім функцыянальным прызначэнні: **асабістыя** (заява, аўтабіяграфія, распіска, даручэнне, тлумачальная запіска і інш.); **распарадчыя** (загад, пастанова, распараджэнне і інш.); **адміністрацыйна-арганізацыйныя** (план, справаздача, кантракт, дамова і інш.); **інфармацыйна-даведачныя** (даведка, дакладная і службовая запіскі, прапановы і інш.); **справавыя лісты** (*лісты, якія патрабуюць адказу*: ліст-запытанне, ліст-просьба, ліст-зварот, ліст-прапанова і інш.; *лісты, якія не патрабуюць адказу*: ліст-папярэджанне, ліст-напамін, ліст-запрашэнне, суправаджальны ліст і інш.); **фінансавыя і ўліковыя дакументы** (табель, накладная, акт прыёму-перадачы, рахунак-фактура, сертыфікат і інш.).

Адной з форм пісьмовых зносін паміж афіцыйнымі асобамі, установамі, дзяржавамі з’яўляецца дзелавая карэспандэнцыя. У дзелавых зносінах выпрацаваліся формы многіх дакументаў. Адны з іх строга захоўваюцца ў афіцыйных паперах (заява, даверанасць, пратакол), для другіх выкарыстоўваюцца гатовыя бланкі (**бланк** – ліст паперы з нанесенымі тыпаграфскім спосабам пастаяннымі элементамі) і нават кнігі (ордэры, пасведчанні, заліковыя кніжкі, бухгалтарскія кнігі), а некаторыя служаць узорам, якога можна прытрымлівацца толькі збольшага (аб’ява, справаздача, аўтабіяграфія, тлумачальная запіска, афіцыйны ліст).

Па тэматыцы ўсю афіцыйную карэспандэнцыю ўмоўна дзеляць на **справавую і камерцыйную**. Перапіска, якая афармляе эканамічныя, прававыя, фінансавыя і ўсе іншыя формы дзейнасці прадпрыемства, арганізацыі, установы, называецца дзелавой карэспандэнцыяй. Перапіска па пытаннях матэрыяльна-тэхнічнага забеспячэння і збыту адносіцца да камерцыйнай.

Афіцыйна-справавы стыль рэалізуецца пераважна ў пісьмовай форме. Для вуснага маўлення характэрны такія разнавіднасці стылю, як даклад, інструктаж, выступленне на судовым працэсе і г.д.

Практычныя заданні да главы “Афіцыйна-справавы стыль”

Практыкаванне 1. Выпішыце з прапанаванага тэксту адзнакі афіцыйна-справавога стылю.

У адпаведнасці з папярэдняй дамоўленасцю накіроўваем да Вас з мэтай праходжання пераддыпломнай практыкі на перыяд з 04.02.2005 г. па 31.03.2005 г. наступных студэнтаў 5-га курса БДУІР ФІТіК спецыяльнасці Т.10.01.00 – “Аўтаматызаваныя сістэмы апрацоўкі інфармацыі”:

1. Аўраменка Аляксей Міхайлавіч	гр. 720602
Кіраўнік практыкі: асістэнт кафедры ІТАС	Сідараў С.С.
2. Козуб Аляксандр Віктаравіч	гр. 720602
Кіраўнік практыкі: дацэнт кафедры ІТАС	Новікаў А.А.

Практыкаванне 2. Прачытайце і перакладзіце тэкст на беларускую мову. Вызначце разнавіднасць афіцыйнай паперы.

24.05.2006. № 29-01/692-01

Генеральному директору ЗАО

“Техника и коммуникации”

Иванову И.И.

Уважаемый Иван Иванович!

В ответ на Ваше письмо № 113 от 16.05.2005 г. сообщая, что Учреждение образования “Белорусский государственный университет информатики и радиоэлектроники”, понимая всю важность для государства проблемы информатизации всех сфер его деятельности, стремится занимать активную позицию в вопросах раз“работки и внедрения новых информационных технологий и в вопросах подготовки соответствующих специалистов. При этом мы, как правило, поддерживаем инициативы других организаций, направленные на внедрение информационных технологий в общественную инфраструктуру, т.е. на создание в Республике Беларусь “информационного общества“. Считаю актуальной и своевременной инициативу по упорядочению деятельности в области компьютерных игр и приданию ей спортивной направленности и соответствующего правового статуса.

Таким образом, БГУИР поддерживает инициативу по созданию Федерации компьютерного спорта Беларуси и готов, по мере возможности, оказать содействие в её деятельности.

Ректор университета П.П. Петров

Практыкаванне 3. Прааналізуйце дакумент, прапанаваны ў практыкаванні 2, складзіце яго фармуляр.

Практыкаванне 4. Складзіце дзелавую паперу (на Ваш выбар) адпаведна нормам афіцыйна-справавога стылю.

Тэсты па тэорыі да раздзела “Функцыянальныя стылі беларускай мовы”

Тэст 1.

Выберыце правільны варыянт адказу.

Навуковы стыль:

а) сістэма моўных сродкаў, прызначаная для перадачы і захоўвання навуковых ведаў;

б) стыль мовы дакладаў, лекцый, навуковых артыкулаў, манаграфій, тэзісаў дакладаў, падручнікаў і інш.;

в) выкарыстоўваецца ў афіцыйнай, канцылярскай, юрыдычнай, дыпламатычнай сферах.

Тэст 2.

Выберыце правільны варыянт адказу.

Для навуковага стылю характэрна:

а) наяўнасць своеасаблівай лексікі і сінтаксісу, як: вышэй названыя, ісецц, ахова, выкарыстанне, пасведчанне, з мэтай забеспячэння, прыцягнуць да адказнасці, справаздачны перыяд, мела месца, у выніку таго, з прычыны таго, з мэтай, у сувязі, на працягу, за выключэннем, доктар эканамічных навук, прафесар, лаўрэат прэміі; ужыванне аднасастаўных сказаў; ужыванне выказнікаў-інфінітываў;

б) ужыванне абстрактных назоўнікаў, назоўнікаў роднага склону, зваротных дзеясловаў, безасабова-прэдыкатыўных слоў, аддзеяслоўных назоўнікаў.

Тэст 3.

Выберыце правільны варыянт адказу.

Тэрміналагізацыя – гэта:

а) дамініруючы тэрмінатворчы прыём, які адрозніваецца ад звычайнага словаўтварэння перавагай пэўных кампанентаў і мадэляў (-ацы-, -льнік, -атар, -ізм-(-ызм), -асць, анты-, дэ-, звыш- і інш., наяўнасцю складаных слоў; абрэвіяцыі: камунікацыя, накапляльнік, апэратар, прагматызм,

праводнасць, дэмантаж, звышскладаны, агульнатэхнічны, інжынерна-педагагічны, АСК);

б) выкарыстанне для абазначэння навуковага паняцця агульнаўжывальнага слова (канал, паток, хваля, поле, мыш, акно і інш.);

в) запазычванне тэрміна з іншай мовы.

Тэст 4.

Выберыце правільны варыянт адказу.

Тэрміны:

а) ўжываюць і разумеюць ўсе, хто гаворыць па-беларуску;

б) словы, характэрныя для навуковых прац па розных галінах ведаў, выкарыстоўваюцца ўсімі падстылямі навуковага стылю (аналіз, эксперымент, графік, пошук, абазначаць, характарызаваць і інш.);

в) словы або словазлучэнні, якія з'яўляюцца дакладнымі абазначэннямі спецыяльных паняццяў навукі, тэхнікі, вытворчасці, мастацтва і інш. Яны характарызуюцца дакладнасцю, афіцыйнасцю (нарматыўна ўзаконены), адназначнасцю (электрамагнітнае поле, выпраменьванне, баланс, цвёрдае цела і інш.);

г) спецыяльныя словы і выразы, якія ўжываюцца ў маўленні прадстаўнікоў пэўных прафесій (інтэгральны, інсталяваць, увесці базу даных, сінтэзаваць і інш.).

Тэст 5.

Выберыце правільны варыянт адказу.

Анатацыя – гэта:

а) кароткі выклад зместу дакумента або яго часткі, які ўключае асноўныя фактычныя звесткі, вывады, неабходныя для першапачатковага азнаямлення з дакументам, і вызначэнне мэтазгоднасці звароту да яго;

б) кароткая характарыстыка арыгінала, якая перадае змест у выглядзе пераліку асноўных пытанняў, а часам дае і крытычную ацэнку;

в) навуковы або публіцыстычны твор невялікага памеру ў газеце, часопісе, зборніку;

г) навуковая праца, у якой аўтар дзеліцца сваімі ўражаннямі аб навукавай працы іншага аўтара, пры гэтым не ставіць перад сабой мэты ўсебакова ахарактарызаваць змест і навуковую структуру;

д) палажэнні, правільнасць якіх павінна быць раскрыта і абгрунтавана; сфармуляваныя палажэнні, якія каротка перадаюць асноўныя думкі лекцыі, даклада, артыкула і інш.

Тэст 6.

Выберыце правільны варыянт адказу.

Для афіцыйна-справавога стылю характэрна ўжыванне:

а) фразеалагізмаў;

б) выклічнікаў;

в) аднасастаўных сказаў;

г) пыталых і клічных сказаў.

Тэст 7.

Выберыце правільны варыянт адказу.

Жанрамі навуковай літаратуры з'яўляюцца:

а) указ, акт, мемарандум, нота;

б) манаграфія, рэферат, тэзісы, навуковы артыкул;

в) табель, сертыфікат, ліст-напамін, даведка.

4. Праблемы беларуска-рускай інтэрферэнцыі

Білінгвізм – валоданне дзвюма рознымі мовамі, кожная з якіх выбіраецца ў залежнасці ад канкрэтнай камунікатыўнай сітуацыі [13].

Адрозніваюць індывідуальны, калектыўны і нацыянальны білінгвізм. Пры індывідуальным білінгвізме двухмоўнымі з'яўляюцца толькі асобныя члены калектыву. Пры калектыўным – цэлыя групы. Пры нацыянальным білінгвізме дзвюма мовамі валодаюць усе прадстаўнікі нацыі, а ў краіне афіцыйна прызнаюцца дзве дзяржаўныя мовы.

Інтэрферэнцыя – узаемадзеянне элементаў розных моўных сістэм ва ўмовах білінгвізму. Гэта ўзаемадзеянне выражаецца ў адхіленнях ад нормаў іншай мовы, у міжвольным перанясенні ў яе сістэму асаблівасцей роднай мовы.

Віды інтэрферэнцыі

- **Фанетычная**
- **Акцэнталагічная**
- **Лексічная**
- **Марфалагічная**
- **Словаўтваральная**
- **Сінтаксічная.**

Фанетычная інтэрферэнцыя праяўляецца ва ўздзеянні ўстойлівага беларускага вымаўлення некаторых фанетычных асаблівасцей беларускай мовы

ў мове носьбіта беларускай мовы, калі ён размаўляе па-руску. Сярод фанетычных асаблівасцей вылучаюцца наступныя:

- шапялявае вымаўленне [с’], [з’], [ц’], [дз’];
- толькі цвёрдае вымаўленне [ч], [р], [ж], [ш];
- падмена выбухнога [г] фрыкатыўным.

Фанетычная інтэрферэнцыя праяўляецца толькі ў вуснай мове.

Акцэнталагічная інтэрферэнцыя, як і фанетычная, праяўляецца ў вуснай мове носьбіта беларускай мовы, калі ён, размаўляючы па-руску, ужывае беларускі варыянт націску ў слове або спалучэнні слоў. Напрыклад: *некоторые* – *некаторыя*, *было* – *было*, *что-нибудь* – *што-небудзь*, *одиннадцать* – *адзінаццаць* і інш.

Лексічная інтэрферэнцыя выяўляецца ў падмене рускай лексікі беларускай лексікай, калі носьбіт беларускай мовы размаўляе па-руску. Напрыклад: *Паступова сістэма ўсладнялася* (*ускладнялася*). *Тэлебачанне*, або *бачанне на адлегласці* за межамі *непасрэднага зрокавага ўспрымання аб’ектаў чалавекам*, *магло быць здзейснена на аснове пераўтварэння свята* (*святла*) у *электрычныя сігналы*.

Марфалагічная інтэрферэнцыя можа праяўляцца ў падмене паказчыкаў граматычных форм у рускім і беларускім варыянтах сярод розных часцін мовы.

Назоўнік

Асноўныя напрамкі, якія прыводзяць да марфалагічнай інтэрферэнцыі:

- 1) несупадзенне ў родзе;
- 2) несупадзенне ў ліку;
- 3) несупадзенне ў скланенні.

Родавыя разыходжанні ахопліваюць невялікі пласт лексікі рускай і беларускай моў. Найбольшую цяжкасць пры вызначэнні роду выклікаюць словы тыпу: *боль, цень, гусь, мазоль* і інш.

Граматычныя формы адзіночнага і множнага ліку рускіх і беларускіх назоўнікаў у асноўным супадаюць. Фармальным паказчыкам ліку з’яўляецца канчатак. Аднак гэта супадзенне няпоўнае. **Форма множнага ліку** рускіх назоўнікаў утвараецца пры дапамозе канчаткаў -и, -ы, -а, -я, -е (*книги, мечты, окна, поля, славяне*). У беларускай мове назоўнікі множнага ліку маюць канчаткі -ы, -і, -е (*студэнты, выкладчыкі, гараджане*). Назіраюцца выпадкі, калі пры супадзенні канчаткаў можа не супадаць граматычная форма: *чернила* (мн. ч.) – *чарніла* (адз. л.), *белила* (мн. ч.) – *бяліла* (адз. л.). Некаторыя назоўнікі ў рускай і беларускай мовах ужываюцца толькі ў пэўнай катэгорыі ліку. Так, назоўнік *дзверы* ў беларускай мове ўжываецца ў множным ліку, а ў рускай мове

– яшчэ і ў адзіночным (*дверь*); назоўнік *макароны* ў рускай мове ўжываецца ў множным ліку, а ў беларускай – у адзіночным (*макарон*).

Усе назоўнікі (акрамя нескланяльных) у рускай і беларускай мовах скланяюцца. Катэгорыя скланення цесна звязана з катэгорыямі роду і ліку. Прыналежнасць да розных родаў змяняе тып скланення. У выніку гэтага можа назірацца блытаніна ва ўжыванні канчаткаў у некаторых граматычных формах назоўнікаў. Так, у ***першым скланенні ў давальным і месным склонах*** назоўнікі маюць канчаткі -е (-э) як у рускай, так і ў беларускай мове, але ў беларускай мове назіраецца чаргаванне зычных г/з, к/ц (*дороге – дарозе, руке – руцэ*). Пры гэтым пасля *ц* у ненаціскным становішчы ўжываецца канчатак -ы (*книге – кніжцы, в месте – у месцы*). У ***месным склоне множнага ліку назоўнікі з прыназоўнікам на*** ў беларускай мове маюць канчаткі -ах (-ях), а ў рускай мове -ам (-ям) (*по каналам – па каналах, по линиям – па лініях*). Вялікая колькасць памылак звязана з ужываннем канчаткаў у назоўнікаў ***другога скланення ў форме роднага склона адзіночнага ліку***. У беларускай мове зборныя і рэчыўныя назоўнікі, а таксама назоўнікі, якія абазначаюць абстрактныя паняцці, дзеянні, тэорыі, з’явы прыроды, маюць канчаткі -у (-ю). У рускай мове тыя ж самыя назоўнікі маюць канчаткі -а (-я) (*песка – пяску, мороза – морозу, алюминия – алюминію, тока – току, приёма – прыёму*).

Прыметнік

Сярод прыметнікаў назіраецца несупадзенне канчаткаў у рускай і беларускай мовах у форме ***адзіночнага ліку мужчынскага роду назоўнага і вінавальнага склонаў*** (*высокий – высокі, магнитный – магнітны*).

Для беларускай мовы характэрна меншая колькасць ***кароткіх форм якасных прыметнікаў*** у параўнанні з рускай мовай (*весел – вясёлы, тонок – тонкі*).

Існуюць разыходжанні ва ўтварэнні ***вышэйшай ступені параўнання***. У рускай мове вышэйшая простая ступень параўнання ўтвараецца пры дапамозе суфіксаў -ее, -е, -ше, у беларускай мове – -ейш-, -эйш- (*сильнее – мацнейшы, красивее – прыгажэйшы*).

Лічэбнік

Сярод лічэбнікаў назіраецца несупадзенне ў родавых формах: *два, две* (*русск.*) – *два, дзве* (*бел.*), *оба, обе* (*русск.*) – *абодва, абедзве* (*бел.*).

Існуюць адрозненні сярод склонавых формаў лічэбнікаў:

Русск.

Бел.

Творны склон

тремя

трыма

двумя

двума (дзвюма)

Назоўны склон

девятью

дзевяноста

Назоўны, вінавальны склоны

двести

дзвесце

Парадкавыя лічэбнікі ў беларускай мове ў форме **назоўнага склону адзіночнага ліку мужчынскага роду** маюць канчаткі -ы, -і, а ў рускай мове ў адпаведнай форме – -ый, -ий, -ой: *первый (руск.) – першы (бел.), шестой (руск.) – шосты (бел.)*.

Ёсць несупадзенні і ў канчатках склонавых форм некаторых дробавых лічэбнікаў:

Назоўны склон

две седьмых

дзве семья

Разыходжанні такога тыпу назіраюцца сярод дробавых лічэбнікаў, якія ў лічбіку маюць лічэбнікі *два, тры, чатыры*.

Дзеяслоў

Сярод розных формаў дзеясловаў таксама існуюць некаторыя несупадзенні ў канчатках, якія могуць прывесці да марфалагічнай інтэрферэнцыі:

Русск.

Бел.

читает

чытае

решают

рашаюць

является

з'яўляется

Беларускія **зваротныя дзеясловы** заканчваюцца толькі на -ся :

Русск.

Бел.

собрались

сабраліся

умылись

памыліся

Дзеепрыметнік

Дзеепрыметнікі ў беларускай мове ў форме **назоўнага склону адзіночнага ліку мужчынскага роду** маюць канчатак -ы, у рускай мове ў той жа форме -ый:

Русск.

Бел.

написанный

напісаны

созданный

створаны

У сістэме беларускіх дзеепрыметнікаў адсутнічаюць **зваротныя формы**:

Русск.
развивающиеся
стремящиеся

Бел.
якія развіваюцца
якія імкнуцца

Пры перакладзе на беларускую мову дзеепрыметнікаў з нехарактэрнымі суфіксамі мэтазгодна замяняць іх: а) дзеепрыметнікамі з іншымі суфіксамі; б) аднакаранёвымі дзеясловамі; в) назоўнікамі; г) даданымі азначальнымі сказамі.

Форма назоўнага склону множнага ліку ў рускай мове ўтвараецца пры дапамозе канчаткаў -ые, -ие, у беларускай – -ыя, -ія.

Русск.
приведенные
загнутые

Бел.
прыведзеныя
загнутыя

Сярод астатніх часцін мовы разыходжанні ў напісанні і ўтварэнні іх формаў нязначныя або выразна бачныя. Такія разыходжанні, як правіла, не ўплываюць на напісанне і вымаўленне пры выкарыстоўванні іншай (рускай/беларускай) мовы.

Словаўтваральная інтэрферэнцыя праяўляецца ў падмене словаўтваральных марфем адной мовы ў дачыненні да другой пры ўтварэнні слоў носьбітам беларускай мовы, калі ён размаўляе (піша) па-руску. Словы абедзвюх моў (рускай і беларускай) утвараюцца аднолькавымі спосабамі словаўтварэння. Словаўтваральная інтэрферэнцыя можа праяўляцца толькі ў словах, якія маюць тоесную структуру, блізкую семантыку і падобную гукавую абалонку. Напрыклад:

Русск.
зимний
технический
сдача

Бел.
зімовы
тэхнічны
здача

Часта сустракаецца словаўтваральная інтэрферэнцыя сярод наступных часцін мовы:

Назоўнік

Часта дапускаюцца памылкі пры ўтварэнні наступных слоў (і аналагічных ім па структуры):

Русск.
ускоритель
сопряжение
эффективность

Бел.
паскаральнік
спалучэнне
эфектыўнасць

проводимость

праводнасць

Прыметнік

Сярод прыметнікаў інтэрферэнцыя назіраецца ва ўжыванні наступных суфіксаў:

Русск.
механический
операционный
активный

Бел.
механічны
аперацыйны
актыўны

Дзеяслоў

Сярод дзеясловаў асобую ўвагу трэба звярнуць на дзеясловы тыпу:

Русск.
оптимизировать
складываться

Бел.
аптымізаваць
складвацца

Дзеепрыслоўе

У рускай і беларускай мовах дзеепрыслоўе з'яўляецца нязменнай формай дзеяслова. Марфалагічная інтэрферэнцыя пры ўжыванні дзеепрыслоўяў можа быць выклікана: а) утварэннем незалежнага стану; б) ужываннем зваротнай формы. Незалежны стан у абедзвюх мовах утвараецца ад асноў дзеясловаў цяперашняга часу пры дапамозе суфіксаў -а-, -я- ў рускай мове і -учы-, -ючы-, -ачы-, -ячы- у беларускай мове (*праграммуіраю* – *праграмууючы*, *гася* – *гасячы*). Дзеепрыслоўі, утвораныя ад зваротных дзеясловаў, у рускай мове маюць постфікс -сь, у беларускай – -ся (*пересекаюсь* – *перасякаючыся*, *соизмеряюсь* – *сувымяраючыся*).

Дзеепрыметнік

У беларускай мове *дзеепрыметнікі залежнага стану* ўжываюцца з суфіксамі – -ен-, -ан-, у рускай – -енн-, -анн-:

Русск.
представленный
полученный
сверхпроводящий
существующий

Бел.
прадстаўлены
атрыманы
звышправодны
існуючы

Сінтаксічная інтэрферэнцыя праяўляецца на ўзроўні словазлучэнняў і сказаў. Структура сказаў рускай і беларускай моў, як правіла, супадае. Сярод словазлучэнняў разыходжанні назіраюцца ва ўжыванні прыназоўнікаў і ў кіраванні склонамі.

Русск.

Выше меня

Стремиться к цели

С помощью

По сравнению с

Благодарить руководителя

Заведующий кафедрой

Бел.

вышэйшы за мяне

імкнуцца да мэты

пры дапамозе

у параўнанні з

дзякаваць кіраўніку

загадчык кафедры

Практычныя заданні да раздзела “Праблемы беларуска-рускай інтэрферэнцыі”

Практыкаванне 1. Перакладзіце словы на беларускую мову. Пастаўце ў іх націск. Параўнайце рускі і беларускі варыянты націску.

Вводитъ – ...

вдвое – ...

вести – ...

виброгасящий – ...

малое – ...

выходящий – ...

проведённый – ...

провести – ...

межплоскостной – ...

ремень – ...

за год – ...

Практыкаванне 2. Перакладзіце словы на беларускую мову. Знайдзіце разыходжанні ў граматычных формах (род, лік).

Пыль, пол, пар, накипь, дробь, запись, свет, окись, подпись, чернила.

Практыкаванне 3. Пастаўце словазлучэнні ў форме роднага склону адзіночнага ліку.

Электрычны зарад, кантактны нагрэў, этап працэсу, рабочы дыяпазон, пражытачны мінімум, валютны калідор, дваццаты век, мінулы год.

Практыкаванне 4. Прачытайце ўважліва тэкст. Знайдзіце прыклады магчымай інтэрферэнцыі (формы слоў, словазлучэнні, якія ў рускай і беларускай мовах не супадаюць і могуць уплываць на правапіс і спалучальнасць слоў у сумежнай мове). Вызначце яе від.

Кампанія Golden Software (вядучы айчынны вытворца праграмага забеспячэння) па заказе Дэпартаменту па гуманітарнай дзейнасці пры Кіраванні справамі Прэзідэнта РБ распрацавала праграму для аўтаматызацыі кіравальнага ўліку на гэтым прадпрыемстве.

Кампанія Golden Software выканала ўвесь спектр работ, пачынаючы ад праектнага абследавання прадпрыемства-заказчыка да распрацоўкі тэхнічнага задання і напісання праграмы. У ходзе распрацоўкі тэхнічнага задання кампанія Golden Software ажыццявіла вывучэнне прынцыпу ўліку на прадпрыемстве-заказчыку, а таксама прааналізавала інфармацыйныя патокі ўнутры прадпрыемства, узаемадзеянне яго са знешнімі арганізацыямі.

Галоўнай асаблівасцю праграмы з'яўляецца магчымасць забяспечыць надзейнасць захоўвання інфармацыі, апэратыўнасць работы з ёй, а таксама магчымасць наладзіць яе па патрабаваннях карыстальніка. У праграме рэалізаваны пашыраная сістэма пошуку, сістэма наладкі для адлюстроўвання даных, падтрымка шматузроўневага подступу да даных. У залежнасці ад таго, якімі правамі валодае карыстальнік, яму будуць даступныя тыя ці іншыя дакументы, апэрацыі для работы з імі.

Гэта праграма адносіцца да праграмных прадуктаў апошняга пакалення і ўяўляе сабой шматфункцыянальны аўтаматызаваны комплекс, арыентаваны на вырашэнне пытанняў кіравання, арганізацыі працы персаналу і кантролю дзейнасці прадпрыемства. Высокая вытворчасць праграмы была дасягнута за кошт выкарыстання СКБД Interbase.

Практыкаванне 5. Перакладзіце тэкст на беларускую мову, улічваючы нормы беларускага правапісу.

Как известно, идея матричных печатающих устройств заключается в том, что требуемое изображение воспроизводится из набора отдельных точек, наносимых на бумагу тем или иным способом. Напомним также, что практически все печатающие устройства (за исключением, пожалуй, страничных) могут быть ударными (impact) и безударными (non-impact). Принцип работы цветных ударных матричных принтеров заключается в том, что вертикальный ряд (или два ряда) игл “вколачивает” краситель с ленты прямо в бумагу. В отличие от обычных монохромных устройств, в последнем случае используется многоцветная лента. Система управления этих принтеров заботится не только о конкретной иголке, но и цвете ленты. Сразу отметим, что помимо шума, присущего всем ударным устройствам, скорость, палитра и качество цветов в данном случае, как правило, неудовлетворительные. Это, впрочем, касается не только бумаги, но и пленок. Заметим также, что со временем воспроизводимые цвета становятся более тусклыми, поскольку в прямой зависимости от срока службы

лента загрязняется. Это связано в основном с прямым контактом многоцветной ленты с выводимым цветным изображением. К достоинствам подобных устройств можно отнести надежность, низкую стоимость страницы изображения, возможность печати на обычной бумаге. Ударные цветные матричные принтеры в основном находят применение при выводе несложных изображений.

Тэсты да раздзела “Праблемы беларуска-рускай інтэрферэнцыі”

Тэст 1.

Выберыце правільны варыянт адказу.

Інтэрферэнцыя – гэта:

- а) валоданне дзвюма рознымі мовамі, кожная з якіх выбіраецца ў залежнасці ад канкрэтнай камунікатыўнай сітуацыі;*
- б) узаемадзеянне элементаў розных моўных сістэм ва ўмовах білінгвізму.*

Тэст 2.

Выберыце правільны варыянт адказу.

Марфалагічная інтэрферэнцыя праяўляецца:

- а) ва ўздзеянні ўстойлівага беларускага вымаўлення некаторых фанетычных асаблівасцей беларускай мовы ў мове носьбіта;*
- б) у вуснай мове носьбіта беларускай мовы, калі ён, размаўляючы па-руску, ужывае беларускі варыянт націску ў слове або спалучэнні слоў;*
- в) у падмене словаўтваральных (формаўтваральных) марфем адной мовы ў дачыненні да другой пры ўтварэнні слоў (форм) носьбітам беларускай мовы, калі ён размаўляе (піша) па-руску;*
- г) на ўзроўні словазлучэнняў і сказаў;*
- д) у падмене паказчыкаў граматычных форм у рускім і беларускім варыянтах сярод розных часцін мовы.*

Тэст 3.

Выберыце правільны варыянт адказу.

Словазлучэнне загадчык кафедрай – гэта прыклад:

- а) марфалагічнай інтэрферэнцыі;*
- б) фанетычнай інтэрферэнцыі;*
- в) сінтаксічнай інтэрферэнцыі;*

г) *словаўтваральнай інтэрферэнцыі.*

Тэст 4.

Выберыце правільны варыянт адказу.

На ўзроўні словазлучэнняў і сказаў праяўляецца:

- а) лексічная інтэрферэнцыя;**
- б) акцэнталагічная інтэрферэнцыя;**
- в) фанетычная інтэрферэнцыя;**
- г) сінтаксічная інтэрферэнцыя.**

5. Элементы беларускага правапісу (даведачны матэрыял)

5.1. Правапіс галосных

Пад націскам усе галосныя вымаўляюцца выразна і на пісьме перадаюцца адпаведнымі літарамі (*масавы, устаноўка*).

Літары *о, э* пішуцца толькі пад націскам, любое ненаціскае *о* на пісьме перадаецца як *а* (*неонавы, праводнасць*).

У словах са спалучэннямі [ро], [ло] націскны [о] чаргуецца з [ы] (*крошкі – крышыць, глотка – глытаць*).

У словах іншамоўнага паходжання, а таксама ў першай частцы складаных слоў ненаціскны [э] абазначаецца літарай *э* (*эфект, энергазабеспячэнне, фотасінтэз, шэсцьсот*).

У першым складзе перад націскам *е, ё* пераходзяць у *я* (*няпоўны, вымяральны*).

У прыназоўніку *без* і адмоўі *не* заўсёды пішацца *е*, незалежна ад націску ў слове, перад якім яны стаяць (*без нас, не быў*).

Пасля зацвярдзелых *ж, дж, ч, ш, р, ц*, пасля *д і т* у адпаведнасці з літаратурным вымаўленнем пішуцца *а, о, у, э, ы* (*відарыс, даўжыня, расплаў, шумаізаляцыйны*).

5.2. Правапіс мяккага знака

Мяккі знак (*ь*) ужываецца для абазначэння на пісьме мяккасці зычных і для раздзельнага вымаўлення зычнага з наступным галосным. У адпаведнасці з гэтым мяккі знак бывае змякчальны і раздзяляльны.

З мя к ч а л ь н ы мяккі знак пішацца пасля зычных *з, л, н, с, дз, ц* для абазначэння іх мяккасці:

- а) на канцы слоў** (*сувязь, акрэсліць, прымесь, поршань, дыяганаль, медзь*);
- б) у асабовых формах дзеясловаў** загаднага ладу (*кіньце, будзьце*);

в) у сярэдзіне слова пасля мяккага зычнага перад наступным цвёрдым – *выпраменьванне, медзькабелевы*. Змякчальны мяккі знак пішацца і тады, калі пры змене формы слова наступны цвёрды зычны чаргуецца з мяккім зычным (*разьба – разьбе*);

г) пасля *л* перад наступным зычным (*альфа, стабільны, вільгаць, імпульс*);

д) перад канчаткам *-ім* назоўнікаў у форме творнага склону множнага ліку (*грудзьмі, коньмі, слязьмі, людзьмі*);

е) у суфіксе *-еньк-* (*-эньк-, -аньк-*) – *мякенькі, сіненькі, прыгожанькі*;

ж) у складаных лічэбніках (*пяцьдзсят, пяцьсот, шэсцьсот, шэсцьдзсят*);

з) у суфіксе *-сьці* і яго варыянце *-сь* (*калісьці, кагосьці, штосьці*);

і) у слове *ледзьве*.

Змякчальны мяккі знак не пішацца:

а) пасля мяккага зычнага перад наступным мяккім зычным, калі пры змене формы слова гэты апошні не чаргуецца з цвёрдым зычным (*святлодыёд, юсціраванне*);

б) паміж падоўжанымі зычнымі *з, дз, л, н, с, ц* (*сувяззю, праплаўленне, закрыццё, асяроддзе*);

в) пасля зацвярдзелых зычных *ж, дж, ч, ш, р* (*метраж, безліч, менш, ампер*);

г) пасля губных *б, п, м, ф* (*жолаб, накіп, асцылограф*);

д) пасля *н* перад *ш* (*іншы, меншы*).

5.3. Правапіс раздзяляльнага мяккага знака і апострафа (’)

Раздзельнае вымаўленне зычнага [j] з наступным галосным на пісьме абазначаецца раздзяляльным мяккім знакам або апострафам.

Раздзяляльны мяккі знак пішацца:

а) пасля зычных *з, дз, л, н, с, ц* перад *е, ё, і, ю, я* (*кампаньён, мільён, калісьці*);

б) пасля збегу зычных *нц* (*Лаўрэнцьеў, Арсенцьеў і інш.*).

Апостраф пішацца:

а) пасля прыставак на зычны гук перад літарамі *е, ё, ю, я* і націскным *і* (*аб’езд, аб’яднанне, з’ява*);

б) у сярэдзіне слова пасля *б, п, в, м, ф*, пасля *г, к, х*, пасля зацвярдзелых *ж, дж, ч, ш, р* і цвёрдых *д, т* перад *е, ё, ю, я* і націскным *і* (*аб’ект, камп’ютэр, бар’ер, інтэрв’ю, двух’ярусны, надвор’е*).

Пасля у нескладовага перад *е, ё, ю, я, і* апостраф не пішацца (*прыслоўе, разаяў, салаўі*).

5.4. П^{ра}вапіс *і, ы, й* пасля прыставак

Пасля прыставак, якія канчаюцца на зычны гук, на месцы *і* пішацца *ы*: *пад + ісці = падысці; разыграць, безыменны*.

Пасля прыставак *між-, звыш-, суб-, контр-, дэз-*, а таксама ў некаторых складаных словах галосны [і] захоўваецца: *міжінстытуцкі, звышімклівы, контрідэя, дэзінфекцыя, педінстытут, палітінфармацыя*.

Пасля прыставак, якія канчаюцца на галосны, на месцы *і* пішацца *й*: *прыйсці, выйграць, перайменаваць*.

Галосны [і] захоўваецца, калі ўтварае склад: *заіскрыцца, заінтрыгаваць*.

5.5. Вымаўленне і правапіс некаторых спалучэнняў зычных

У спалучэнні *стн* не вымаўляецца *і* не пішацца *т*: *маёмасць – маёмасны, якаць – якасны, але баластны, кампостны (запазычаныя словы)*.

У спалучэннях *здн, рдн, рдц* не вымаўляецца *і* не пішацца *д*: *заезд – заезны, сэрца, міласэрны*.

5.6. П^{ра}вапіс прыставак

Прыстаўкі *ад-, над-, пад-, перад-, прад-, аб-* заўсёды пішуцца нязменна незалежна ад вымаўлення: *абмер, абкруціць, падсістэма, падгрупа*.

Прыстаўкі на *з/с* пішуцца ў залежнасці ад пазіцыі:

а) прыстаўкі на *з-* пішуцца перад звонкімі зычнымі: *размагніціць, размежаваць, бездакорна, знос*;

б) прыстаўкі на *с-* пішуцца перад глухімі зычнымі: *скончыць, расшырэнне, сфармуляваць*.

5.7. П^{ра}вапіс назоўнікаў

Пры напісанні назоўнікаў найбольшую цяжкасць выклікае выбар канчаткаў назоўнікаў другога скланення ў родным і месным склонах. Канчаткі ў дадзеных назоўніках залежаць ад націску, тыпу асновы і некаторых семантычных прымет (адушаўлёнасці, абстрактнасці, зборнасці).

Родны склон

-а (-я)	<u>назоўнікі з суфіксам -ок (-ёк):</u> <i>правадок – правадка</i> ; назоўнікі, якія абазначаюць: 1) асобу і істоту: <i>кіраўніка, каня</i> ; 2) канкрэтныя прадметы рэчаіснасці, якія паддаюцца лічэнню, або іх часткі: <i>святлафільтра, электрода</i> ;
---------	--

	<p>3) органы і часткі цела чалавека, жывёлы: <i>носа, ілба</i>, але: <i>твару</i>;</p> <p>4) пэўныя прамежкі часу, меры даўжыні, плошчы, вагі, аб'ёму, грашовыя адзінкі: <i>года, рубля</i>, але: <i>веку, ранку, абеду, з году ў год, без году тыдзень</i>;</p> <p>5) тэрміны або канкрэтныя паняцці: <i>лагарыфма, косінуса</i>;</p> <p>6) грамадскія арганізацыі, установы, ваенныя падраздзяленні: <i>штаба, ліцэя</i>;</p> <p>7) назвы танцаў, гульняў, спартыўных гульняў: <i>вальса, тэніса</i>;</p> <p>8) геаграфічныя і астранамічныя паняцці, населеныя пункты і мясцовасці: <i>горада, мыса, Віцебска</i>.</p>
-у (-ю)	<p><u>абстрактныя назоўнікі, якія абазначаюць:</u></p> <p>1) абстрактна-разумовыя паняцці, адцягненыя якасці, прыметы, апрадмечаныя дзеянні, стан, адчуванні, пачуцці: <i>выніку, смутку, бегу, вопыту</i>;</p> <p>2) напрамкі ў прасторы, месца, форму, памер, неакрэсленыя прамежкі часу: <i>мінімуму, шляху, моманту</i>, але <i>поўдня</i>;</p> <p>3) грамадскія фармацыі, сацыяльна-палітычныя і навуковыя плыні, тэорыі: <i>капіталізму, атэізму</i>;</p> <p>4) з'явы прыроды, стыхійныя бедствы: <i>дажджу, пажару</i>;</p> <p>5) захворванні: <i>тыфу, грыпу</i>;</p> <p>6) падзеі ў грамадскім жыцці: <i>кірмашу, фестывалю</i>;</p> <p><u>рэчыўныя назоўнікі:</u> <i>алюмінію, пластыку</i>, але <i>аўса, хлеба</i>;</p> <p><u>зборныя назоўнікі:</u> <i>лесу, люду</i>.</p>

У множным ліку склонавыя канчаткі назоўнікаў у асноўным уніфікаваны.

Большасць назоўнікаў 1-га скланення ўжываюцца з нулявым канчаткам: *сістэм, машын, клавіятур*.

Калі аснова заканчваецца збегам зычных або іх падаўжэннем, ужываецца канчатак -аў (-яў): *формаў, пераможцаў, тоўшчаў*.

У назоўніках з асновай на -к ужываецца нулявы канчатак: *стыковак, насечак, катушак*.

Назоўнікі 2-га скланення ў родным склоне множнага ліку маюць канчаткі -оў (-ёў) пад націскам і -аў (-яў) не пад націскам: *слупоў, трыёдаў, элементаў*.

Месны склон

У месным склоне назоўнікі 2-га скланення ў залежнасці ад асновы і лексічнага значэння маюць канчаткі:

-е	назоўнікі з цвёрдай асновай: <i>алмазе, прагрэсе, арыгінале</i> ; неасабовыя назоўнікі на <i>г, х</i> , якія чаргуюцца з <i>з, с</i> : <i>на на-члезе, на парозе</i> ;
-і	неасабовыя назоўнікі з мяккай асновай: <i>на агні, у планетарыі</i> ;
-у	асабовыя назоўнікі з асновай на зацвярдзелы і <i>г, к, х</i> : <i>пры загадчыку, аб Мележу, аб бацьку</i> ; неасабовыя назоўнікі на <i>к</i> : <i>у зборніку, у рухавіку, на пад'ёмніку</i> ; назоўнікі на <i>г, х</i> , калі яны не змяняюцца на <i>з, с</i> : <i>аб біёлагу, аб подзвігу, на флангу</i> ; назоўнік <i>пост</i> : <i>на пасту</i> ;
-ы	неасабовыя назоўнікі на зацвярдзелы: <i>на манометры, аб продажы, у вершы</i> ;
-ю	асабовыя назоўнікі на мяккі: <i>аб герою, Андрэю</i> ;
-э	некаторыя назоўнікі ніякага роду з націскам на канчатку: <i>у малацэ</i> ; назоўнік <i>двор (вуліца)</i> – <i>на дварэ</i> .

5.8. Правапіс прыметнікаў

Пішуцца праз дэфіс:

а) прыметнікі, утвораныя ад двух слоў, якія абазначаюць раўнапраўныя паняцці (паміж імі можна ўставіць злучнік *і*): *электронна-фатонны, фізіка-тэхнічны*;

б) прыметнікі, утвораныя ад складаных слоў, якія пішуцца праз дэфіс: *прэс-рэкламны, пінг-понгавы, порт-артурскі*;

в) прыметнікі, утвораныя з двух слоў са значэннем дадатковага адцення колеру, якасці, геаграфічных назваў або напрамкаў свету: *паўднёва-заходні, кісла-салодкі*.

Пішуцца разам:

а) прыметнікі, утвораныя са спалучэння слоў, з якіх адно падпарадкавана другому: *радыётэхнічны (тэхнічнае радыё), цёмнавалосы (цёмныя валасы)*;

б) прыметнікі, утвораныя ад складаных слоў, якія пішуцца разам: *самаініцыятыўны, электраэнергетычны*;

в) прыметнікі, якія ўтвораны ад спалучэння прыслоўя з прыметнікам ці дзеепрыметнікам і абазначаюць адзінае паняцце: *цяжкадаступны, ранняяспелы*.

Суфіксы *-еньк-, -эньк-, -аньк-* пішуцца з мяккім знакам (*новенькі, маленькі*). Мяккі знак пішацца перад суфіксам *-ск-* у прыметніках, утвораных ад назваў месяцаў на *-нь* (*чэрвеньскі, снежаньскі*, а таксама *восеньскі*). Іншыя прыметнікі, утвораныя ад назоўнікаў на *-нь*, пішуцца без мяккага знака (*дзённы, карэнны*).

Прыметнікі, утвораныя ад назоўнікаў на *-н* і *-мя*, пішуцца з дзвюма літарамі *н* (*электронны, плённы, доменны, племянны, але палымяны*). Суфіксы *-енн-, -эенн-* пішуцца з дзвюма літарамі *н*, а суфіксы *-ан-, -ян-, -ін-, -ын-* з адной (*ледзяны, наветраны, абедзенны*).

Спалучэнні зычных асновы *к, т, ц, ч* з суфіксальным *с* на пісьме перадаюцца літарай *ц*: *лабарант + -ск- = лабаранцкі, кандыдат + -ск- = кандыдацкі*. Спалучэнне *дс* на пісьме перадаецца нязменна: *завод – заводскі*.

У прыметніках, утвораных пры дапамозе суфікса *-ск-* ад назваў нацыянальнасцей, народнасцей і геаграфічных аб'ектаў на *г, к, х, з, ж, ш*, зычныя асновы і суфікса не змяняюцца: *пражскі, чэшскі, кіргізскі*.

Прыметнікі, утвораныя пры дапамозе суфікса *-ск-* ад назоўнікаў з асновай на *-с*, пішацца з адной літарай *с*: *матрос – матроскі, тунгус – тунгускі*.

Прыналежныя прыметнікі, утвораныя ад уласных імёнаў, пішуцца з вялікай літары: *Пецеў, Пятроў, Янкаў*.

5.9. Напісанне лічэбнікаў разам і праз злучок (дэфіс)

Пішуцца разам складаныя парадкавыя лічэбнікі, што заканчваюцца на *-дзiesiąты, -соты, -тысячны, -мільённы, -мільярдны*, часткі якіх напісаны літарамі: *васьмісоты, чатырохтысячны, васьмідзiesiąціямільённы, дваццацімільярдны*.

Пішуцца праз злучок:

– лічэбнікі на *тысячны, -мільённы, -мільярдны*, калі першая іх частка напісана лічбамі: *5-тысячны, 3-мільённы, 7-мільярдны*;

– парадкавыя лічэбнікі, напісаныя лічбамі з граматычным канчаткам: *8-га, 105-ы, 10-му, 30-ай*;

– лічэбнікі, якія абазначаюць прыблізны лік, незалежна ад таго, напісаны яны лічбамі ці літарамі: *5-7 гадоў, год-другі, праз 25-30 дзён, восем-дзесяць слоў, два-чатыры месяцы.*

5.10. Правапіс канчаткаў лічэбнікаў

Скланенне колькасных лічэбнікаў мае свае асаблівасці.

Лічэбнік *адзін* (*адна, адно, адны*) скланяецца, як прыметнікі з цвёрдай і зацвярдзелай асновай. Лічэбнікі *адзін, адно* захоўваюць адрозненне ў родзе толькі ў назоўным склоне. Лічэбнік *адна* ў родным і творным склонах мае варыянтныя канчаткі *-ой (-ае), -ой (-ою)*: *адной, аднае; адной, адною.*

Лічэбнікі *два, дзве, абодва, абедзве* маюць дзве асновы ва ўсіх склонах – цвёрдую, калі ўжываюцца з назоўнікамі мужчынскага і ніякага роду, і мяккую – з назоўнікамі жаночага роду: *двух каналаў, двума каналамі, на двух каналах; дзвюх канструкцый, дзвюма канструкцыямі, у дзвюх канструкцыях.*

Лічэбнікі ад *пяці* да *дваццаці* і *трыццаць* скланяюцца, як назоўнікі 3-га скланення тыпу *маладосць, смеласць*: *пяці, шасці, дваццаці, трыццаці.*

У складаных лічэбніках *пяцьдзесят – восемдзесят і дзвесце – дзевяцьсот* пры скланенні змяняюцца абедзве часткі: *шасцідзесяці, пяцісот; шасцюдзесяцю, пяцюстамі.*

Лічэбнік *дзвесце* выступае ў форме жаночага роду толькі ў назоўным і вінавальным склонах. Ва ўсіх астатніх склонах ён прымае форму мужчынскага роду: *дзвесце – двухсот.*

Пры скланенні састаўных колькасных лічэбнікаў змяняецца кожнае слова асобна: *сто дваццаць тры, ста дваццаці трох і г.д.*

Лічэбнікі *сорак* і *сто* маюць дзве формы: *сорак, сто* – у назоўным і вінавальным склонах, *сарака, ста* – ва ўсіх астатніх.

Зборныя лічэбнікі скланяюцца, як прыметнікі з адпаведнай асновай: *двое, пяцёра – як летнія, добрыя; дваіх, пяцярых – як летніх, добрых.*

Пры скланенні дробавых лічэбнікаў змяняюцца абедзве іх часткі (лічнік і назоўнік): *дзвюх пятых, тром пятым, трыма пятымі.*

Лічэбнік *тысяча* скланяецца, як назоўнік першага скланення тыпу *задача; мільён, мільярд* – як назоўнікі другога скланення тыпу *горад*. У творным склоне лічэбнік *тысяча* мае дзве формы – *тысячай* і *тысяччу*.

Простыя і складаныя парадкавыя лічэбнікі скланяюцца, як прыметнікі: *другога, сёмага, пяцідзесятага.*

У састаўных парадкавых лічэбніках пры скланенні змяняецца толькі апошняе слова: *дзвесце сорак трэці, дзвесце сорак трэцяга і г.д.*

5.11. Правапіс прыслоўяў

Разам пішуцца прыслоўі:

– утвораныя спалучэннем прыназоўнікаў з прыслоўямі: *назаўтра, залетась, насупраць*;

– утвораныя спалучэннем прыназоўнікаў з рознымі склонавымі формамі кароткіх прыметнікаў: *дабяла, змалку, паціху*;

– утвораныя спалучэннем прыназоўнікаў *у, на* з поўнымі прыметнікамі жаночага роду ў вінавальным склоне: *упустую, наўдалую*;

– утвораныя спалучэннем прыназоўнікаў *у, на* з лічэбнікамі: *удвух, надвое*;

– утвораныя спалучэннем прыназоўнікаў з займеннікамі і рознымі формамі поўных прыметнікаў: *нашто, затым, нізашто, збольшага*;

– у якія ўваходзяць словы *што і сама*: *штодзень, таксама, штогод*;

– утвораныя спалучэннем прыназоўнікаў з рознымі склонавымі формамі назоўнікаў, якія ў сучаснай мове самастойна не ўжываюцца: *досыць, да-спадобы, насцеж*;

– прыслоўі з шырокім прасторавым і часавым значэннем, якія маюць у сваім складзе назоўнікі *вечар, ранак, ноч, дзень, верх, ніз, гара, даль, высь, бок, перад, пачатак, раз*: *увечары, угары, уверх, удаль*;

– утвораныя спалучэннем прыназоўнікаў з назоўнікамі, паміж якімі нельга без змены сэнсу паставіць азначэнне (або пытанне): *дадому, накрыж*.

Праз злучок пішуцца прыслоўі:

– на - *аму, -яму, -ому, -му, -ску, -цу, -ы* і прыслоўе *па-першае*: *па-мойму, па-сучаснаму, па-мужчынску, па-пятае*;

– утвораныя паўтарэннем таго самага слова: *ціха-ціха, мала-памалу*.

Асобна пішуцца:

– спалучэнне назоўнікаў, якія пачынаюцца галоснай, акрамя *о і у*, з прыназоўнікам *у*: *у абдымку, у абрэз, у адзіночку*;

– спалучэнні назоўнікаў з прыназоўнікамі *без, з, да, на*: *без аглядкі, з ходу, да зарэзу, на жаль*;

– пішацца асобна кожнае слова ў выразх: *усё роўна, як след* (але *якраз*), *без дай прычыны, без дай рады, як бачыце*.

5.12. Правапіс дзеепрыметнікаў

Самымі пашыранымі ў беларускай мове з'яўляюцца прыметнікі з суфіксамі *-л-, -н-, -ен-, -ан-, -т-*: *распрацаваны, унесены, узняты*.

Дзеепрыметнікі жаночага і ніякага роду, а таксама дзеепрыметнікі множнага ліку з суфіксамі *-ўш-, -ш-* непажаданыя ў сучаснай літаратурнай мове.

Недапушчальным з'яўляецца ўжыванне ў беларускай мове дзеепрыметнікаў мужчынскага роду з суфіксамі *-ўш-, -ш-*, таму што яны супадаюць з дзеепрыслоўямі і ствараюць двухсэнсоўнасць выказвання.

Нехарактэрнымі для беларускай літаратурнай мовы з'яўляюцца суфіксы *-уч-, -юч-, -ач-, -яч-, -ем-, -ім-*. Іх ужыванне абмежавана навуковым і публіцыстычным стылямі.

Пры перакладзе на беларускую мову дзеепрыметнікаў з нехарактэрнымі суфіксамі мэтазгодна замяняць іх: а) дзеепрыметнікамі з іншымі суфіксамі; б) аднакаранёвымі дзеясловамі; в) назоўнікамі; г) даданымі азначальнымі сказамі.

5.13. Правапіс канчаткаў дзеяслова

У залежнасці ад спражэння (змяненне дзеясловаў па асобах і ліках у цяперашнім і будучым часе абвеснага ладу) дзеяслоў мае пэўную сістэму канчаткаў асабовых формаў. Дзеясловы падзяляюцца на I і II спражэнні. Тып спражэння, калі канчаткі дзеясловаў ненаціскныя, лепш вызначаць па інфінітыве. Да **II спражэння** адносяцца дзеясловы на *-іць, -ыць* (акрамя аднаскладовых тыпу *біць, ліць, крыць, мыць і інш.*), а таксама дзеясловы на *-аць, -ець*, дзе *а, е* з'яўляюцца беглымі (*гнаць – ганю, спаць – сплю, вярцець – вярчу, глядзець – гляджу*). Усе астатнія дзеясловы адносяцца да **I спражэння**. Дзеясловы *бегчы, есці, даць* маюць канчаткі I і II спражэнняў і адносяцца да ліку рознаспрагальных.

Табліца канчаткаў дзеясловаў I і II спражэнняў

Лік	Асоба	I спражэнне	II спражэнне
адзіночны	1-я	-у, -ю: <i>існую, вывучаю,</i>	-у, -ю: <i>гашу, тлумачу</i>
	2-я	-еш, -эш, -аш: <i>існуеш, вывучаеш</i>	-іш, -ыш: <i>гасіш, тлумачыш</i>
	3-я	-е, -э, -а: <i>існуе, вывучае</i>	-іць, -ыць: <i>гасіць, тлумачыць</i>
множны	1-я	-ом, -ём, -ам, -ем: <i>існуем, вывучаем</i>	-ім, -ым: <i>гасім, тлумачым</i>
	2-я	-еце, -аце, -яце: <i>існуеце, вывучаеце</i>	-іце, -ыце: <i>гасіце, тлумачыце</i>
	3-я	-уць, -юць: <i>існуюць, вывучаюць</i>	-аць, -яць: <i>гасяць, тлумачаць</i>

5.14. Правапіс прыназоўнікаў, часціц, злучнікаў

Пішуцца разам:

– прыназоўнікі, якія ўтварыліся шляхам зліцця прыназоўнікаў з назоўнікамі: *напаказ, падчас*;

– прыназоўнікі, якія ўжываюцца і ў якасці прыслоўяў, утвораных шляхам зліцця прыназоўнікаў з назоўнікамі: *замест, наперарэз*;

– злучнікі, якія ўтварыліся шляхам зліцця прыназоўнікаў з займеннікамі ці словамі *колькі, столькі, затое, прычым, прытым, паколькі, пастолькі*, у адрозненне ад спалучэнняў прыназоўнікаў з адпаведнымі займеннікамі ці незначальна-колькаснымі словамі: *за тое, пры тым*;

– злучнікі *ажно, або, нібы, нібыта, каб*;

– займеннікі і прыслоўі з часціцамі *-сь, -ся, -сьці*: *дзецьці, хтосьці*.

Пішуцца праз злучок:

– складаныя прыназоўнікі *з-за, з-над, з-над, па-над, з-па-над, па-з*;

– словы з часціцамі *абы-, -небудзь, -то*: *абы-хто, зрабіць-то, дзе-небудзь*.

Пішуцца асобна:

– часціцы *бы (б), жа (ж)*. Пасля слоў на галосны пішуцца часціцы *ж, б*. Пасля слоў, якія заканчваюцца на зычны, пішуцца *жа, б*: *выканаў бы, інсталяваў бы, запраграмавалі б, там жа, усё ж*.

5.15. Правапіс *не (ня)* і *ні*

Не (ня) пішацца разам:

– калі слова без *не (ня)* не ўжываецца: *неахайна, неслух, недахоп*;

– калі слова з *не* набывае супрацьлеглае значэнне, гэтыя слова можна замяніць сінонімам без *не*: *невысокі – нізкі, няцяжкі – лёгкі*;

– з поўнымі дзеепрыметнікамі, калі пры іх адсутнічаюць паясняльныя словы або супрацьпастаўленні: *непрачытаная кніга, невыкананая праграма*;

– з прыметнікамі, дзеепрыметнікамі і прыслоўямі пры наяўнасці слоў *вельмі, амаль, зусім, выключна, часткова, надзвычай*: *выключна няцяжкае заданне, зусім невыкананая работа*;

– у прыстаўцы *неда-*, якая мае значэнне непаўнаты дзеяння: *недадуманая ідэя, недапрацаваны артыкул*;

– з займеннікамі і прыслоўямі, калі на *не* падае націск: *нехта, нехаця*.

Не пішацца асобна:

– з дзеясловамі, кароткімі дзеепрыметнікамі, дзеепрыслоўямі, лічэбнікамі, службовымі словамі: *не адкрыў, не думаючы, не прадумана (пытанне)*;

– з назоўнікамі, прыметнікамі, прыслоўямі і дзеепрыметнікамі пры наяўнасці супрацьпастаўлення: *не проста, а складана*;

– з поўнымі дзеепрыметнікамі пры наяўнасці паясняльных слоў: *не падлічаны мною, не сказаны своечасова*;

– калі *не* ўваходзіць у склад узмацняльных адмоўяў: *не зусім, не вельмі*;

– з нязменнымі словамі, якія з’яўляюцца выказнікамі ў сказе: *Гэта не проста*;

– са словамі, якія пішуцца праз злучок: *не па-сяброўску, не афіцыйна-справавы*.

Ні пішацца разам:

– са словамі, якія без *ні* не ўжываюцца (*нікудышны, ніводзін*);

– з адмоўнымі займеннікамі і прыслоўямі (*ніхто, нідзе*);

– у словах *нібы, нібыта*.

Ва ўсіх астатніх выпадках *ні* пішацца асобна (*ні гуку, хто б ні*).

Практычныя заданні да раздзела “Элементы беларускага правапісу”

Практыкаванне 1. Пастаўце спалучэнні слоў у форме роднага і меснага склонаў адзіночнага ліку. Раствлумачце правапіс канчаткаў.

Тэхнічны паказчык, праводзячы канал, дыферэнцыяльны ўзмацняльнік, банк даных, біпалярны транзістар, насычаны рэжым, высокі ўзровень, кантраліруемы параметр, паўправадніковы матэрыял.

Практыкаванне 2. Складаныя прыметнікі напішыце разам або праз злучок. Раствлумачце правапіс.

Навукова(метадычны), тонка(плёначнае), нізка(сортны), трох(узроўневы), складана(профільны), тэмпературна(вільготнасны), сустрэчна(паралельны), унутры(цыклавая), электра(гідра)імпульснае, афіцыйна(справавы), высока(вільготны), тэрма(дынамічны), шкло(крышталічны).

Практыкаванне 3. Устаўце, дзе трэба, прапушчаныя літары. Абгрунтуйце свой выбар.

Гіган...кі, чыта...кі, восен...кі, інстыту...кі, намагніча...ы, завод...кі, турыс...кі, кантрас...ны, ведамас...ны, балас...ны, выяз...ны, выдзелен...ы, асістэн...кі, раз...лаван...ы, ра...біты.

Практыкаванне 4. Запішыце лічбы словамі. Атрыманыя лічэбнікі праскланяйце. Ад колькасных лічэбнікаў утварыце парадкавыя, праскланяйце іх.

5, 148, 50, 221 тысяча, 3/5.

Практыкаванне 5. Напішыце прыслоўі асобна, разам або праз злучок.

Абы(як), па(гадзінна), што(год), на(зад), па(першае), у(трох), як(след), па(свойму), на(ускасяк), што(раз), па(асенням), без(разбору), на(памяць), най(хутчэй), так(сама), з(большага).

Практыкаванне 6. Часціцы *не (ня), ні* напішыце разам або асобна. Раствлумачце іх правапіс.

(Не)абходнасць; (не)аднародны; (не)пасрэдны; (не)калькі; (не)падзелены на часткі; (не)йронны; (не)хто іншы, як; (ні)што іншае не; (не)аналізуючы; (не)гнуткі, а; я (не)супраць; зусім(не); (ні)як; куды б (ні/не)звяртаўся; часткова (не)зразумелы.

Практыкаванне 7. Напішыце прыназоўнікі, злучнікі, часціцы адпаведна іх правапісу.

Дзе(сці/сьці), за(кошт), на(роўні)з, не(залежна)ад, па(за), на(кшталт), у(адрозненне)ад, усё(ж/жа), ён(жа/ж), ка(б), ні(бы), прыне(сьці/сці), адкрыў(б/бы), у(сувязі)з, таму(што), у(залежнасці)ад, за(тое).

Практыкаванне 8. Спішыце словы. Устаўце, дзе трэба, прапушчаныя літары.

Бя...шумны, абы...сці, сузор...е, міл...ён, с...мнаццаць, абы...граць, ра...біць, напружанас...ць, знач...нне, зав...ршыць, ды...пазон, у...дзеянне, блі...кі, кр...тэрыі.

Практыкаванне 9. Перакладзіце тэкст на беларускую мову, захоўваючы правілы беларускага правапісу.

Конструкции современных радиоэлектронных средств отличаются значительной сложностью и разнообразием. Они представляют комплекс, состоящий из десятков и сотен тысяч элементов и устройств, различных по свойствам и физическому содержанию функционирования. Этот комплекс предназначен для преобразования сигналов, несущих информацию, и выдачи её в необходимой для потребителя форме.

Целый ряд причин приводит к тому, что конструкция РЭС оказывается очень сложной. Действительно, в РЭС происходят сложные преобразования разнообразных сигналов по форме, частоте, фазе, длительности и т.д. В её проводниках протекают токи и действуют напряжения от долей микровольт до киловольт, магнитные и электрические поля с частотами от долей до 10 Герц.

Очень разный характер и уровень сигналов в разных проводниках и элементах, которые трудно разнести из-за ограниченных габаритов РЭС, могут приводить к значительному взаимовлиянию и искажению информации.

Конструкция РЭС взаимосвязана с электрической схемой, в соответствии с которой осуществляется электрическое соединение между собой элементов с определенными электрическими и электромагнитными свойствами.

6. Кантрольныя тэсты па курсе “Беларуская мова. Прафесійная лексіка”

Варыянт 1

Тэст 1.

Выберыце правільны варыянт адказу.

Індаеўрапейская моўная сям’я складаецца з:

а) 9 моўных груп;

б) 12 моўных груп;

в) 16 моўных груп.

Тэст 2.

Адкажыце на пытанне.

У якой дзяржаве ў XVI стагоддзі беларуская мова з'яўлялася дзяржаўнай мовай?

а) у ВКЛ;

б) у Рэчы Паспалітай;

в) у Расійскай імперыі.

Тэст 3.

Ці згодны Вы з тым, што...

Спробы кадыфікацыі беларускай мовы былі зроблены:

а) Францыскам Скарынам;

б) Пятром Мсціслаўцам;

в) Я. Лёсікам.

	так	не
а)		
б)		
в)		

(У графе, якой адпавядае правільны адказ, пастаўце значок *.)

Тэст 4.

Выявіце, якія з падкрэсленых слоў з'яўляюцца мнагазначнымі.

НТР прыводзіць да з'яўлення новых прадметаў працы з загадзя зададзенымі ўласцівасцямі, якія адсутнічаюць у прыродзе, безадходных і малаадходных тэхналогій, якія выключаюць негатыўнае ўздзеянне вытворчасці на прыроду.

Тэст 5.

Укажыце групу, да якой адносяцца словы:

а) публікаваць, друкаваць;

б) кран (механізм для пад'ёму), кран (прыстасаванне для выпускання вадкасцей або газу);

в) транспарціёр – транспарціёр;

г) лінейная функцыя – нелінейная функцыя.

	Амонімы	Антонімы	Сінонімы	Паронімы
а)				
б)				
в)				
г)				

(У графе, назве якой адпавядае група слоў, пастаўце значок *.)

Тэст 6.

Размяркуйце словы па групах:

- 1) падшыпнік, 2) слой, 3) ваганні, 4) камфорт, 5) радыус, 6) лакалізацыя, 7) відарыс, 8) схема.

Група	№ слова
Запазычаныя	
Уласнабеларускія	
Усходнеславянскія	

Тэст 7.

Выберыце з прапанаваных слоў тэрміны.

Слова	Тэрмін
адзін	
бюджэт	
мора	
ордэн	
рэверс	
каробка	
дыгітайзер	
кароткі	
рэгрэсія	
тоеснасць	

(Насупраць слова-тэрміна пастаўце значок * у графе “Тэрмін”.)

Тэст 8.

Знайдзіце слова, якое ў прапанаванай тэрмінасістэме будзе лішняе.

Падкрэсліце яго.

Сэнсар, файл, дыскета, утыліт, чып, суфікс, кэш, рэдактар, праграма, база даных, цвёрды дыск, модуль.

Тэст 9.

Выберыце правільны варыянт напісання слова. Падкрэсліце яго.

Класічная схема – класічаская схема;

асушыцель – асушальнік;

рэгістраваць – рэгістрыраваць;

радыеактыўны – радыеакцыйны.

Тэст 10.

Устаўце ў словах патрэбныя літары.

Па ліні(-ям/-ях) сувязі, дазvole(-н-/-нн-)ы, агульнапрынят(-ы/-ый), экран(-а/-у), прапан(-а/-у), тры сёмы(-я/-х), загнут(-ые/-ыя) кра(-я/-і).

(Правільны варыянт падкрэсліце.)

Тэст 11.

Падбярыце да прыкладу інтэрферэнцыі адпаведны варыянт яе віду.

Прыклад інтэрферэнцыі:

- а) механічаскі;*
- б) с задачай справіліся;*
- в) сістэма пошука;*
- г) трывалыя знанія.*

Від інтэрферэнцыі:

- а) сінтаксічная;*
- б) лексічная;*
- в) марфалагічная;*
- г) словаўтваральная.*

Прыклад інтэрферэнцыі	Від інтэрферэнцыі
а)	
б)	
в)	
г)	

(У графе “Від інтэрферэнцыі” пастаўце адпаведны пункт.)

Тэст 12.

Укажыце якасць, якая не адносіцца да характарыстык афіцыйна-справавога стылю:

- а) строгая дакладнасць;*
- б) паслядоўнасць выкладання фактаў;*
- в) аб’ектыўнасць;*
- г) абстрактна-абагульненая выкладанне матэрыялу;*
- д) наяўнасць маўленчых стандартаў (клішэ);*
- е) адсутнасць эмацыянальна афарбаваных слоў, фразеалагізмаў, выклічнікаў;*
- ж) адназначнасць фармулёвак;*
- з) сцісласць.*

Варыянт 2

Тэст 1.

Выберыце правільны варыянт адказу.

Беларуская мова ўваходзіць у склад:

- а) усходнеславянскай моўнай падгрупы;*
- б) заходнеславянскай моўнай падгрупы;*
- в) паўднёваславянскай моўнай падгрупы.*

Тэст 2.

Адкажыце на пытанне.

Якая мова з'яўлялася дзяржаўнай мовай на Беларусі ў XVII стагоддзі?

- а) беларуская мова;**
- б) польская мова;**
- в) лацінская мова.**

Тэст 3.

Ці згодны Вы з тым, што...

Больш значнай і распрацаванай граматыкай (правапісам) беларускай мовы ў пачатку XX стагоддзя з'яўлялася:

- а) граматыка П. Пачобкі;**
- б) граматыка Б. Тарашкевіча;**
- в) працы Я.Ф. Карскага;**
- г) працы П.А. Бузука;**
- д) працы С.М. Некрашэвіча.**

	так	не
а)		
б)		
в)		
г)		
д)		

(У графе, якой адпавядае правільны адказ, пастаўце значок *.)

Тэст 4.

Выявіце, якія з падкрэсленых слоў з'яўляюцца мнагазначнымі.

Гаспадарчы механізм – сукупнасць форм і метадаў кіравання эканомікай, прыведзеных у пэўную сістэму ў адпаведнасці з патрабаваннямі аб'ектыўных эканамічных законаў. Асноўныя элементы гаспадарчага механізму – планаванне, фінансаванне, эканамічнае стымуляванне, арганізацыйныя структуры кіравання.

Тэст 5.

Укажыце групу, да якой адносяцца словы:

- а) бізун, нагайка;**
- б) электрон (элементарная часціца рэчыва з адмоўным электрычным зарадам), электрон (сплаў алюмінію з магніем);**
- в) рэактар – рэактыў;**
- г) крывалінейны – прамалінейны.**

	Амонімы	Антонімы	Сінонімы	Паронімы
а)				
б)				
в)				
г)				

(У графе, назве якой адпавядае група слоў, пастаўце значок *.)

Тэст 6.

Размяркуйце словы па групах.

- 1) пажар, 2) водгук, 3) мнагачлен, 4) нахіл, 5) дысплей, 6) механізм, 7) субгарманічны, 8) даказаць.

Група	№ слова
Запазычаныя	
Уласнабеларускія	
Усходнеславянскія	

Тэст 7.

Выберыце з прапанаваных слоў тэрміны.

Слова	Тэрмін
цяжкі	
алгарытм	
флюенс	
гаварыць	
маці	
рэагент	
агранка	
неабходнасць	
імя	
дыяпазон	

(Насупраць слова-тэрміна пастаўце значок * у графе “Тэрмін”.)

Тэст 8.

Знайдзіце слова, якое ў прапанаванай тэрмінасістэме будзе лішняе.

Падкрэсліце яго.

Знешні доўг, валавы даход, дзяржаказ, перпендыкуляр, банкаўская сістэма, акцыз, арэнда, валюта, унутраны рынак, датацыя, крэдыт.

Тэст 9.

Выберыце правільны варыянт напісання слова. Падкрэсліце яго.

- Раздзяліцель – раздзяляльнік;
- стымуляваць – стымуліраваць;
- аптычаская апрацоўка – аптычная апрацоўка;
- мадэрнізаваны – мадэрнізіраваны.

Тэст 10.

Устаўце ў словах патрэбныя літары.

Па рабоч(-ым/-ых) праграм(-ах/-ам), зарэгістрырава(-н-/-нн-)ы, пал(-я/-і), рэактарн(-ы/-ый), чатыры восьм(-ыя/-ых), пракат(-а/-у), рэзанатар(-а/-у), магнітн(-ыя/-ые).

(Правільны варыянт падкрэсліце.)

Тэст 11.

Падбярыце да прыкладу інтэрферэнцыі адпаведны варыянт яе віду.

Прыклад інтэрферэнцыі:

- а) выбранны метады;*
- б) новы дыск большы папярэдняга;*
- в) даступныя дакументы;*
- г) звышновая звязда.*

Від інтэрферэнцыі:

- а) сінтаксічная;*
- б) лексічная;*
- в) марфалагічная;*
- г) словаўтваральная.*

Прыклад інтэрферэнцыі	Від інтэрферэнцыі
а)	
б)	
в)	
г)	

(У графе “Від інтэрферэнцыі” пастаўце адпаведны пункт.)

Тэст 12.

Укажыце якасць, якая не адносіцца да характарыстык афіцыйна-справавога стылю:

- а) строгая дакладнасць;*
- б) паслядоўнасць выкладання фактаў;*
- в) наяўнасць маўленчых стандартаў (клішэ);*
- г) адсутнасць выклічнікаў, фразеалагізмаў, эмацыянальна афарбаваных слоў;*
- д) адназначнасць фармулёвак;*
- е) сцісласць;*
- ж) ужыванне словазлучэнняў-тэрмінаў.*

Варыянт 3

Тэст 1.

Выберыце правільны варыянт адказу.

Беларуская мова адносіцца да:

- а) германскай групы моў;*
- б) балтыйскай групы моў;*
- в) раманскай групы моў;*
- г) славянскай групы моў.*

Тэст 2.

Адкажыце на пытанне.

Якая мова з'яўлялася дзяржаўнай мовай на Беларусі ў XIX стагоддзі?

- а) беларуская мова;*
- б) руская мова;*
- в) польская мова.*

Тэст 3.

Ці згодны Вы з тым, што...

Рэформай беларускага правапісу лічыцца:

- а) “Беларуская граматыка для школ” Б. Тарашкевіча (1918 год);*
- б) выданне манаграфіі Я.Ф. Карскага “Беларусы”;*
- в) прыняцце пастановы СНК БССР “Аб зменах і спрашчэнні беларускага правапісу” (1933 год).*

	так	не
а)		
б)		
в)		

(У графе, якой адпавядае правільны адказ, пастаўце значок *.)

Тэст 4.

Выявіце, якія з падкрэсленых слоў з'яўляюцца мнагазначнымі.

Гаспадарчы разлік – сістэма забеспячэння бясстратнай, прыбыткавай работы вытворчых звенняў гаспадаркі і іх поўнай адказнасці за сваю дзейнасць. Гаспадарчы разлік праяўляе сябе як спецыфічная эканамічная катэгорыя, якая адлюстроўвае таварна-грашовыя сувязі паміж гаспадарча-разліковымі звеннямі і грамадствам.

Тэст 5.

Укажыце групу, да якой адносяцца словы:

- а) пляда, сузор'е;*

- б) эмісія (выпуск каштоўных папер, банкнотаў, папяровых грошай), эмісія (выпраменьванне);
 в) лабараторны – лабаранцкі;
 г) дыфузія стацыянарная – дыфузія нестацыянарная.

	Амонімы	Антонімы	Сінонімы	Паронімы
а)				
б)				
в)				
г)				

(У графе, назве якой адпавядае група слоў, пастаўце значок *.)

Тэст 6.

Размяркуйце словы па групах.

- 1) паказчык, 2) камп'ютэр, 3) корань, 4) умовы, 5) поле, 6) максімум, 7) індуктывізм, 8) прамень.

Група	№ слова
Запазычаныя	
Уласнабеларускія	
Усходнеславянскія	

Тэст 7.

Выберыце з прапанаваных слоў тэрміны.

Слова	Тэрмін
хуткасць	
святло	
ісці	
дом	
звышправоднасць	
схема	
істотны	
дэсорбцыя	
тры	
імпульс	

(Насупраць слова-тэрміна пастаўце значок * у графе “Тэрмін”.)

Тэст 8.

Знайдыце слова, якое ў прапанаванай тэрмінасістэме будзе лішнім. Падкрэсліце яго.

Сінтаксіс, назоўнік, прэфікс, банер, складаны сказ, акалічнасць, выклічнік, эпітэт, спражэнне, флексія.

Тэст 9.

Выберыце правільны варыянт напісання слова. Падкрэсліце яго.

Перыядычны рэжым – перыядычаскі рэжым;
дэфарміраваны – дэфармаваны;
распыліцель – распыляльнік;
мадуліраваць – мадуляваць.

Тэст 10.

Устаўце ў словах патрэбныя літары.

Па пастаўле(-н-/-нн-)ых(-ым) задач(-ах/-ам), слабакав(-ы/-ый), дзве трэці(-я/-х), рэжым(-а/-у), макет(-а/-у), знешн(-ія/-іе) фактар(-а/-ы).
(Правільны варыянт падкрэсліце.)

Тэст 11.

Падбярыце да прыкладу інтэрферэнцыі адпаведны варыянт яе віду.

Прыклад інтэрферэнцыі:

- а) металічаскі;
- б) адносіца к прадуктам;
- в) праграма ўяўляе сабой;
- г) вална генерацыі.

Від інтэрферэнцыі:

- а) сінтаксічная;
- б) лексічная;
- в) марфалагічная;
- г) словаўтваральная.

Прыклад інтэрферэнцыі	Від інтэрферэнцыі
а)	
б)	
в)	
г)	

(У графе “Від інтэрферэнцыі” пастаўце адпаведны пункт.)

Тэст 12.

Падкрэсліце якасць, якая не адносіца да характарыстык афіцыйна-справавога стылю.

- а) строгая дакладнасць;
- б) паслядоўнасць выкладання фактаў;
- в) аб’ектыўнасць;

- г) наяўнасць маўленчых стандартаў (клішэ);
- д) адсутнасць эмацыянальна афарбаваных слоў, фразеалагізмаў, выклічнікаў;
- е) адназначнасць фармулёвак;
- ж) сцісласць;
- з) доказнасць.

Бібліятэка БГУМІР

Літаратура

1. Аляхновіч М.М., Кананенка Т.М., Малажай Г.М. і інш. Практыкум па беларускай мове: Вучэбны дапаможнік для нефілаал. фак. ВНУ. Мн.: Вышэйшая школа, 1993.
2. Арашонкава Г.У., Булыка А.М., Люшцік У.В., Падлужны А.І. Тэорыя і практыка беларускай тэрміналогіі. Мн.: Беларуская навука, 1999.
3. Асновы культуры маўлення і стылістыкі. Пад рэд. У.В. Анічэнкі. Мн.: Універсітэцкае, 1992.
4. Бордовіч А.М., Гируцкий А.А., Чернышова Л.В. Сопоставительный курс русского и белорусского языков. Мн.: Універсітэцкае, 1999.
5. Беларуская мова: Энцыклапедыя. Мн.: Беларуская Энцыклапедыя імя Петруся Броўкі, 1994.
6. Кавалёва М.Ц., Юрэвіч А.К., Янкоўскі Ф.М. Сучасная беларуская літаратурная мова: Лексікалогія. Фанетыка. Арфаграфія. Мн.: Вышэйшая школа, 1993.
7. Кароткі эканамічны слоўнік. Пад рэд. М.І. Платніцкага. Мн.: БДЭУ, 1993.
8. Кузьмянкова Т.В. З гісторыі лексікалогіі і лексікаграфіі. Мн.: Народная асвета, 1997.
9. Куліковіч У.І. Беларускі правапіс. Мн.: Завігар, 1998.
10. Костюкович Н.Н., Люштик В.В., Щербин В.К. Русско-белорусский словарь математических, физических и технических терминов. Мн.: БелЭн, 1995.
11. Ляшчынская В.А. Беларуская мова. Тэрміналагічная лексіка. Мн.: РІВШ БДУ, 2001.
12. Маршэўская В.В. Беларуская мова. Прафесійная лексіка. Гродна: Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Янкі Купалы, 2003.
13. Паневчик В.В. Деловое письмо. Мн.: Амалфея, 2001.
14. Плотнікаў Б.А., Антанюк Л.А. Беларуская мова. Лінгвістычны кампендыум. Мн.: Інтэрпрэссэрвіс, 2003.

15. Прыгодзіч М.Р. Асобна, разам, праз дэфіс. Мн.: Народная асвета, 1994.
16. Русско-белорусский словарь: В 3 т. Мн.: БелЭн, 1993.
17. Старычонак В.Дз. Беларуская мова ад А да Я. Мн.: Вышэйшая школа, 2000.
18. Старычонак В.Дз. Слоўнік амонімаў беларускай мовы. Мн.: Вышэйшая школа, 1991.
19. Сцяцко П.У. і інш. Слоўнік лінгвістычных тэрмінаў. Мн.: Вышэйшая школа, 1990.
20. Сямешка Л.І. Беларуская мова: Вучэбны дапаможнік. Мн.: Сучаснае слова, 1999.

Бібліятэка БГУМР

Вучэбнае выданне

Ламака Святлана Васільеўна

БЕЛАРУСКАЯ МОВА. ПРАФЕСІЙНАЯ ЛЕКСІКА

Вучэбна-метадычны дапаможнік

для студэнтаў дзённай, завочнай і дыстанцыйнай формаў навучання

Рэдактар С.Б. Сачанка

Падпісана ў друк 08.08.2006.
Гарнітура «Таймс».
Ул.-выд. арк. 4,2.

Фармат 60x84 1/16.
Друк рызаграфічны.
Тыраж 600 экз.

Папера афсетная.
Ум. друк. л. 4,77.
Заказ № 335.

Выдавец і паліграфічнае выкананне: Установа адрукацыі
«Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт інфарматыкі і радыёэлектронікі»
ЛП №02330/0056964 от 01.04.2004. ЛП №02330/0131666 от 30.04.2004.
220013, Мінск, П. Броўкі, 6